

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 2(37)

*Політичні науки
Юридичні науки*

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2013

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доц., Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доц., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, Темченко В. І., канд. юрид. наук, доц., Христинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 27 березня 2013 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 2 (37). Політичні науки. Юридичні науки. — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2013. — 126 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Міністерством юстиції України (свідоцтво від 19.05.11 за № 17808-6658ПР, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	навчальними закладами системи МВС України	61
Дахно І. І. <i>Острів Даманський: етнополітичний аспект</i>	5	Киштинтоф Пелка <i>Характеристика концепції міграційної політики України та напрями її розвитку</i>	66
Долженков О. О. <i>Перспективи українського парламентаризму в контексті пострадянської моделі організації влади</i>	13	Утави Али Абдулькареєм <i>Восприятие явлений глобализации в арабском мире как центральный аспект исследования: вместо предисловия</i>	72
Гольцов А. Г. <i>Внутрішня імперська геополітика Російської Федерації: сучасні напрями та тенденції</i>	20	Чіка Езе Ніколас <i>Вплив глобалізації на процес реалізації функцій ООН: виклики XXI століття</i>	78
Дідух Г. Я. <i>Політичний імідж України в контексті сучасних глобалізаційних умов</i>	27	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	84
Дікарев О. І. <i>“Геометрія” дипломатії та революція нового часу</i>	32	Александров Ю. В. <i>Смертна кара: вічна проблема?</i>	84
Казарінов Ю. І. <i>Технологія прийняття та імплементації рішень у політичних проектах</i>	42	Зарудний Є. О. <i>Експеримент в юридичній науці</i>	90
Чайка Н. Г. <i>Політологічна складова змісту підготовки магістрів за спеціальністю “Адміністративний менеджмент”</i>	47	Омельчук В. В. <i>Церковно-канонічне право Візантійської імперії у науковій літературі</i>	96
Гетьманчук П. М. <i>Проблеми конституційного закріплення ефективного політичного управління на сучасному етапі</i>	54	Кравченко Т. А. <i>Роль Конституції і конституційного законодавства у легітимації системи державної влади</i>	103
Загородній І. В. <i>Сутність та структура управління вищими</i>		Мусаєв Аріз Гюрзалі огли <i>Правове забезпечення державної інноваційної політики в Україні: проблеми і перспективи</i>	108

Щокін Р. Г.

*Інтелектуальна власність
у господарській системі розвитку
України .....*

113

Яценко І. С.

*Конституційна скарга як елемент реалізації
системи стримування і противаг
на прикладі Республіки Польща .....*

118

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 124

УДК 343.222.343.541

Ю. В. АЛЕКСАНДРОВ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СМЕРТНА КАРА: ВІЧНА ПРОБЛЕМА?

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 84–89

Висвітлюються питання, пов'язані з проблемою застосування смертної кари як виду покарання у теперішньому світі, розглядаються думки тих, хто проти і за її існування.

Останніми роками в публіцистиці і серед певних верств населення знайшла свою актуалізацію проблема покарання у вигляді смертної кари.

Її прихильники є і серед народних депутатів.

Це пов'язано із викриттям таких серійних убивць-монстрів, як Оноприєнко, Ткач, мерзенними проявами вбивств, скоєних з особливою жорстокістю (справа потерпілої О. Макар, загибель родини судді В. Трофимова тощо). Та й у Західній Європі у зв'язку із погіршенням криміногенної ситуації все голосніше чути заклики до повернення смертної кари.

Обурення людей зрозуміло. Та чи потрібно відроджувати смертну кару як вид покарання в Україні? До речі, на цьому наполягають 57 % опитуваних у ході нещодавно проведеного соціологічного опитування [1].

Потрібно зауважити, що палкі суперечки щодо прийнятності цього виду покарання точаться упродовж вже понад 100 років. Учені, політики, громадські діячі, чимало інших

людей розкололися на два табори: ті, хто за смертну кару і ті, хто категорично її відкидають (так звані аболіціоністи, від лат. *abolitio* — скасування).

Можна сказати, що ідея аболіціонізму за зазначений період здобула вагомий перемог в реальному житті. Так, після скасування 1 січня 2012 р. смертної кари в Латвії у світі стало 97 держав, які відмовилися від цього інституту. В Європі смертна кара застосовується у вироках судів і реально виконується тільки в Республіці Білорусь [2].

Проте, смертна кара існує і застосовується у десятках країн світу — Китаї, Ірані, Саудівській Аравії, В'єтнамі, Єгипті та ін., усього у 78-ми державах і територіальних утвореннях.

Вона існує у 35-ти штатах США і на федеральному рівні. Така сама ситуація у демократичній Японії. І як нещодавно заявив міністр юстиції цієї країни — відмовлятися від застосування смертної кари держава не бачить підстав.

В Україні смертна кара як вид державного судового примусу відмінена.

Після того як наша держава стала членом Ради Європи (листопад 1995 р.), вона, серед інших зобов'язань, взяла на себе обов'язок повністю і остаточно відмінити на території України смертну кару як вид покарання.

Тоді ж Україна підписала Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифікована 17.07.1997 р.). Серед 14-ти протоколів, які є невід'ємною частиною Конвенції, держава приєдналася і до протоколу № 6, який зобов'язує всі держави, що його визнали, відмінити смертну кару. Верховна Рада далеко не відразу схвалила його. Тому Президент України своїм розпорядженням ввів з 17 березня 1997 р. мораторій на смертну кару: з того моменту страт в Україні не було.

Остаточну крапку в цьому питанні поставив Конституційний Суд України, який своїм рішенням від 29 грудня 1999 р. визнав, що смертна кара суперечить Конституції України. На законодавчому рівні це покарання було скасовано Законом України від 22 лютого 2000 р.

Здавалося б, яка ще може бути дискусія? Але річ у тім, що проблема смертної кари є не тільки правовою — вона, поруч із юридичними, має політичні, філософські, релігійні, моральні, фінансові та інші аспекти. А в такому разі, мабуть, це проблема вічна.

Справді, згідно зі ст. 27 Конституції України: “Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини”.

Питання тільки в тому, чи можна розглядати як свавільне позбавлення життя виконання судового вироку у виді смертної кари. Виходячи з розгляду цього питання, у Верховній Раді в 1996–1999 рр. не всі депутати були з цим згодні. Як бачимо, і зараз тут немає консенсусу.

Отже, мабуть, потрібно розглянути найзначніші доводи “за” і “проти” смертної кари (pro et contra).

Як вже було зазначено, підписання протоколу № 6 до Європейської Конвенції 1950 р. було обов'язковим для того, щоб Україна стала постійним членом Ради Європи. Це було

conditio sine qua non (обов'язкова умова) такого членства. Нині введення смертної кари було б свідомим в очах усієї Європи того, що Україна відмовляється від однієї з фундаментальних демократичних засад, протирічило б генеральній лінії на інтеграцію України в Європейську спільноту. Зробило б державу політичним ізгоєм.

Серед активних противників смертної кари середини ХХ ст. треба назвати президента Міжнародного товариства соціального захисту, видатного вченого Марка Анселя.

Він, зокрема, писав: “...це криваве покарання, пережиток примітивного кримінального правосуддя, не може мати місця в системі гуманістичної кримінальної політики, оскільки воно: 1) несумісне із системою соціального відновлення; 2) потурає інстинкту спокутувальної помсти і підтримує атмосферу насильства і ненависті, які самі по собі криміногенні; 3) не виправне і протирічить уявленню про відносність людської справедливості; 4) створює непотрібне насильство, тому що його уявна необхідність ґрунтується тільки на недоведених постулатах; 5) є виразом не тільки правосуддя, яке претендує на те, щоб бути абсолютним, але, щоб там не казали, виразом такої політико-соціальної організації, яка визнає за державою, більше чи менше обожнюваною, права життя чи смерті щодо своїх підданих. Отже, це покарання несумісне із гуманістичною кримінально-правовою доктриною” [3].

Мабуть, більш нищівної оцінки покарання у виді смертної кари важко було б і дати.

Прихильники смертної кари вважають, що поки в суспільстві у великій кількості скоюються особливо тяжкі злочини, особи, які їх вчиняють, кидають виклик суспільству, протиставляють себе йому і тому не мають права на життя, навіть у місцях позбавлення волі. Насамперед це стосується тих, хто скоює умисне вбивство за обтяжуючих обставин, займається наркобізнесом в особливо великих розмірах.

Поки існує така ситуація — для держави немає підстав вихвалитися своїм гуманізмом, та ще й “за рахунок” своїх законослухняних громадян, які в першу чергу є потенційними

потерпілими від особливо тяжких злочинів, кажуть антиаболіціоністи.

Вони вважають також, що покарання смертю кривавого вбивцю задовольняє почуття справедливості широкого загалу (“катузі по заслугі”) і водночас примушує замислитись тих осіб, які виношують думку на вчинення вбивства.

На це аболіціоністи відповідають, що отримувати від смертної кари задоволення можуть лише люди низької моралі.

До речі, відновлення соціальної справедливості як мета покарання була зафіксована у КК РФ (ст. 43), що ж стосується КК України, то в ч. 2 ст. 50 наголошується, що метою покарання (поруч з іншими) є кара за скоєний злочин (повтор стосовно ст. 22 КК України 1960 р.).

Що ж стосується запобіжного ефекту смертної кари, то спеціальна превенція тут однозначна (хоча й тут аболіціоністи вважають, що у людини відбирають шанс виправлення; щоправда практика показує, що особи, які відбули покарання за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, дуже рідко стають на шлях законслухняного життя).

Відносно загальної превенції смертної кари, то однозначної відповіді на досягнення мети покарання не дає ані вітчизняна, ані світова практика.

Так, кількість умисних вбивств в Україні після відміни смертної кари не збільшилась (“піковий” рік був 1996), а, навпаки, має тенденцію до зменшення. У США саме в тих штатах, де існує смертна кара, кількість вбивств значно більша, ніж у штатах, де її не існує, і в цілому в США коефіцієнт вбивств на 100 тис. населення значно вищий ніж в Європі, де цей вид покарання не застосовується багато років (тут і далі американська практика цитується по роботі [4, 698–720]).

Це сильний аргумент аболіціоністів. У відповідь на це їх опоненти кажуть, що дії загальної превенції зашкоджає вкрай малий рівень призначення смертної кари за умисні вбивства при обтяжуючих обставинах і ще менший показник реального виконання вироків стосовно засуджених до цього виду покарання. Так, у штаті Каліфорнія (США) до

смертної кари засуджено 725 осіб, а останній раз вирок був виконаний у 2006 р. І загалом з 1978 р. по зазначений рік у штаті було страчено 13 засуджених [5].

Така ситуація, кажуть прихильники смертної кари, “надихає” злочинців на вбивство. Звідси висновок: загальна превенція тоді “запрацює” повною мірою, коли до смертної кари будуть засуджуватись (і вона буде виконуватись) основна маса тих, хто скоїв вбивство при обтяжуючих обставинах. І цим буде врятована велика кількість достойних людей — потенційних потерпілих.

Взагалі, американські діячі у штатах, де існує смертна кара, посилаються на те, що така воля більшості населення цього штату. Це здається їм достатньо вагомим обґрунтуванням існуючої ситуації (*Vox populi — vox Dei* — голос народу — голос Бога; древньоримський постулат).

У цілому, більшість американців підтримують застосування смертної кари, хоча погано розуміють, наскільки складне це питання і які юридичні проблеми з ним пов'язані. У багатьох випадках ця підтримка має емоційне забарвлення [4].

У Росії за даними часопису “Мир кримінала” 74 % населення “однозначно за” смертну кару, 20 % — “за” у виключних випадках, 6 % — “категорично проти” [6].

В Україні, як бачимо, відносна більшість населення за відновлення смертної кари.

Але європейські очільники виступають за виховання населення на гуманітарних засадах і послідовно провадять цю політику в життя по всій Європі.

Як би там не було, використання смертної кари в США має міцну соціальну підтримку. Тому політикам там дуже складно ставити під питання застосування смертної кари і тим більше виступати за її відміну [4].

Ще одним, і, треба сказати, вагомим аргументом аболіціоністів є те, що страта засудженого може бути судовою помилкою, тобто страчена може бути невинна людина. А може, навіть, і не помилкою, а тяжким злочином силових структур, які, у змові з судом, підставили на смерть людину, підтасувавши докази. Виправити помилку або суддівський злочин

у таких випадках неможливо. І жодна пишна реабілітація не поверне людину до життя.

Американські дослідники Г. Бедо і М. Редлет провели фундаментальне дослідження цієї проблеми, ретельно розробивши критерії невинності підсудного.

Вони виявили в історії США 350 випадків, коли обвинувачені були помилково визнані винними. Серед цих засуджених 139 були засуджені до смертної кари і чекали приведення вироку у виконання, 23 були вже страчені, 22 мали бути страчені у найближчі 72 години, а двоє — вже прив'язані ремінцями до електричного стільця, коли надійшло повідомлення про те, що вони виправдані (варто зауважити, що не всі дослідники погодились з цими висновками).

У різних країнах, у тому числі і в США (Е. ван ден Хааг), дехто висловлюється таким чином, що то є трагічна ціна, яку суспільство змушене платити за ті плюси, які несе з собою смертна кара [4].

Очевидно, що погодитись з такою позицією не можна.

Радянські суди засудили до страти невинних людей за злочини, які скоїли маніяки Чикотило, Міхасевич та ін. Не кажучи вже про масові репресії щодо так званих “ворогів народу”, особливо в 30–40-х роках минулого століття.

Може це й парадоксально, але наявність смертної кари вимагає найвищого рівня демократичності судової гілки влади і правової регламентації кримінального процесу в країні. Очевидно, саме так можна в цілому охарактеризувати ситуацію у США та Японії. Хоча, як бачимо, і там можливі помилки.

Для запобігання призначення смертної кари у неправомірний спосіб у США по всіх справах, де можливе її застосування, передбачена обов'язкова участь в судовому процесі присяжних. У більшості штатів рішення суду присяжних визначає вирок; у деяких штатах їх рішення носить дорадчий характер, а остаточний вердикт виносить головуючий суддя [4].

Одним з основних запобіжників застосування смертної кари щодо невинно засудженої людини є багаторічні терміни неприве-

дення вироку у виконання, на випадок, якщо буде встановлено справді винна особа або невинність засудженої. Цьому сприяє проходження кримінальною справою значної кількості апеляційних інстанцій.

Це правоможний захід запобігання судової помилки, якщо не враховувати психологічний стан осіб, засуджених до смертної кари. “Залишок” таких осіб щорічно збільшується [5].

У Японії в тюрмах перебуває 135 осіб, засуджених до смертної кари, у тому числі і засуджений до цього покарання лідер сумнозвісної секти “Аум Сінріке” Секо Асахара, за наказом якого в 1995 р. газовою атакою було вбито і поранено чимало людей.

А японець Садамічі Хіросава, який вбив 12 людей, перебував у в'язниці будучи засудженим до смертної кари 39 років і так і “не дочекався” її, померши у віці 94 років [7].

Мабуть, така політика — не кращий вихід із ситуації, що склалася в цих країнах, але шанс для невинного бути страченим вона значно зменшує.

Стосовно релігійного аспекту, то православна церква (як і інші традиційні конфесії) розглядає вбивство як тяжкий гріх. Десять Божих Заповідей, що виписані на скрижалях (кам'яних дошках), були зафіксовані ще в Старому Завіті. Вони знайшли своє відображення в Нагорній проповіді Христа. Шоста заповідь гласить “не вбивай”.

Христос підтвердив, що стародавні заповіді необхідно знати і виконувати. “Не подумайте, ніби Я руйнувати Закони чи Пророків прийшов. Я не руйнувати прийшов, але виконати” (Євангелія від Св. Матвія, 5, 17). І далі: “Ви чули, що було стародавнім наказане: “Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові” (там же, 5, 21).

Перше вбивство на землі було скоєне Каїном, який вбив свого брата Авеля (діти Адама і Єви). Бог зробив Каїну знамення, сказавши: “За це ти будеш проклятий і повірятимешся на землю” (Кн. Буття). Каїн втік в інші краї, але докори сумління переслідували його весь час. Характерним є те, що Бог не позбавив Каїна життя, але прирік його на душевні муки.

Стосовно формули Закону відплати, наведеному у Кн. Левіт (Старий Завіт), вона гласить: “Перелам за перелам, око за око, зуб за зуб, як він зробив пошкодження на тілі людини, так і йому треба зробити” (так званий принцип таліону, від лат. *Talio* — помста).

Водночас маємо різні підходи до оцінки страти злочинця. “Страта злочинця належить також до суспільного виду зла і є великим злом, але допустима у виняткових випадках, коли вона, по суті, є єдиним засобом, здатним зупинити численні вбивства і злочини. Але за правосуддя вчиненої страти відповідають з усією суворістю перед Богом представники влади, судді, які ухвалили смертний вирок. Страта для закоренілого злочинця часто буває єдиним засобом для покаяння” [8, 531–532].

До речі, в релігійних організаціях США існують глибокі суперечності між собою з цього питання. Ці суперечності призвели до того, що в ході судових розглядів по справах про вбивства, що караються смертною карою, відомі релігійні діячі роблять протилежні заяви [4].

Хоча цінність людського життя не зіставна із матеріальними цінностями, не можна не сказати, що грошові видатки на виконання (чи невиконання) смертної кари цікавлять населення практично кожної країни.

Здавалося б, собівартість судового процесу не залежить від характеру вироку. Це, мабуть, так, тільки не в США.

Американські дослідники переконливо довели, що по справах, де можливе застосування страти, система гарантій має бути (і так є) значно більш витонченою, ніж при розгляді інших справ. Процеси по справах, пов’язаних із вбивствами, що караються смертною карою, потребують непропорційно великої кількості законодавчих процедур, починаючи з досудових запитів і закінчуючи апеляціями підсудних. Фактично засуджені до смертної кари наділені правом подавати безмірну кількість апеляцій [4].

У свою чергу, це призводить до безлічі додаткових засідань, у яких беруть участь судді і сторони в процесі, а також присяжні засідателі і обслуговуючий судочинство персонал.

А все це — великі видатки за американськими вимірами.

Звідси середня вартість одного кримінального процесу, що завершується смертною карою, обходиться дорожче процесу, в якому злочинця засуджують до довічного позбавлення волі — у штаті Північна Кароліна — на 2,16 млн доларів, у Флориді, Техасі — на 3,2 млн доларів (це втричі дорожче). Це видатки, які можна зіставити з витратами на ліквідацію наслідків торнадо, землетрусів та інших стихійних лих [9].

Така ситуація — істотне підкріплення позицій американських антиаболіціоністів і частини платників податків.

Цікаво, що в тюрмах частини штатів США існує традиція останнього обіду засудженого до страти.

У тюрмі штату Техас засуджений до страти за вбивства на ґрунті расової ненависті Лоуренс Рассел Бравер замовив 2 смажені біфштекси в підливі з курки, гамбургер з сиром і беконом, 450 грамів барбекю, 3 курча по-мексиканському, м’ясну піцу, морозиво і цукерки “помадка” із доданням арахісового масла і мигдалю.

Сенатор цього штату Джон Вайтмір був обурений таким марнотратством, що й висловив директору департаменту кримінальної юстиції штату. Той негайно відповів, що відтепер засуджені до смертної кари будуть отримувати ту саму їжу, що й інші засуджені [10].

Звичайно, утримання засуджених до довічного позбавлення волі “замість смертної кари” обходиться недешево (щорічно це становить не один мільйон гривень. “Рекорд” тут, мабуть, встановила Норвегія, її рік утримання страшного вбивці Брейвіка у його трикімнатній камері із “усіма зручностями” обійшовся у мільйон сімсот тисяч доларів). Звідси частина населення ставить питання: “Чого за мій рахунок годують вбивць?” (Додамо: і тих евентуальних вбивць, які отруюють молодь наркотиками). Яка на сьогодні ця частина? По Україні і Росії ми її бачили. Відсоток, безумовно, не малий. По Білорусії, де смертна кара не відмінена, — 80 % [11].

Гуманна Європа критикує Лукашенка за наявність у Білорусії смертної кари, яка ре-

ально приводиться до виконання (останній приклад — засудження до смертної кари виконавців терористичного акту в мінському метро). Але “Батька” залишається непохитним. Представникам Європарламенту він сказав: “З вашої точки зору, ми припустились дуже серйозної демократичної помилки — свого часу розглянувши це питання на референдумі. Але у нас рішення референдуму вище Конституційного закону. Тому, щоб цю проблему розв’язати, нам потрібно провести референдум по відміні цього рішення” [10] (референдум у Білорусії відбувся у листопаді 1996 р.).

Своє бачення розв’язання проблеми висловили автори монографії “Смертная казнь в России”. “Сьогодні в умовах слабкості демократичних інститутів держави, криміналізації суспільства, що посилюється, і кількості вбивств, що зростає, у тому числі замовних, ми повинні формувати адекватне розуміння смертної кари як правомірного позбавлення життя за вироком суду деліктоздатного злочинця за умисне вбивство” [11].

Отже, дискусії про доцільність (чи недоцільність) існування смертної кари точаться у США, Західній Європі, Росії.

Стосовно змін у питанні щодо смертної кари в Україні, то за наявності європейського вектора як стрижня політики держави, це видається нереальним.

Проте, громадська думка ширша за офіційні політико-юридичні обґрунтування тієї або іншої соціальної проблеми. Отже, як казали древні: *suum quique* (кожному своє).

Література

1. Факты и комментарии. — 15 черв. — 2012 р.
2. Юридичний вісник України. — 2012. — №13. — С. 9.
3. Ансель М. Новая социальная защита: Перекл. з франц. — М.: Прогресс, 1970. — 260 с.
4. Двейн Сміт М. Смертная казнь в Соединенных Штатах Америки / Глава 23 Междунар. издания монографии “Криминология”. — М. — СПб. — К., 2003. — 750 с.
5. Юридичний вісник України. — 2012. — № 17. — С. 9.
6. Мир криминала. — 2012. — № 16. — С. 2.
7. Мир криминала. — 2011. — № 3. — С.16.
8. Протоіерей Серафим Слобідський. Закон Божий: Підруч. для сім’ї та школи. — К., 2003. — 650 с.
9. Вишняк А. Запленных дел мастера // Криминальный отдел. — 2012. — № 4. — С. 39–44.
10. Казнь без излишеств // За решеткой. — 2011. — № 11. — С. 6.
11. Соломонов Е. Кто попадет под “вышку” // За решеткой. — 2012. — № 1. — С. 7.
12. Малько А. В., Жильцов С. В. Смертная казнь в России. — М.: Норма, 2003. — 220 с.

Проблема застосування смертної кари як виду покарання ще певний час буде залишатись дискусійною. Кожен може займати тут свою свідому позицію.

Проблема применения смертной казни как вида наказания определенное время будет оставаться дискуссионной. Каждый может иметь тут свою обдуманную позицию.

The problem of the death penalty as a form of punishment, today and tomorrow will continue to be controversial. Everyone can have a conscious then your opinion.

Надійшла 15 січня 2013 р.

ЕКСПЕРИМЕНТ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 90–95

Обґрунтовується логічна та практична необхідність введення у право поняття “експериментальні дані”.

Чи є право наукою? Сумніватися у, здавалося б, очевидному змушує максима, що відома кожному здобувачеві наукового ступеня у галузі правознавства: із захистом треба квапитись, поки не змінились норми права.

Така швидкоплинність досліджуваного об'єкта не є сучасним українським гносеологічним відкриттям. У середині позаминулого століття німецький юрист Юліус фон Кірхман зазначив: “Трьох слів законодавця достатньо, аби перетворити юридичні бібліотеки на купу макулатури”. Кірхман був юристом і — філософом. А кому, як не філософові, краще за інших шукачів істини стала відомою тенденція перетворення скрижалей мудрості на вторинну сировину для паперової промисловості (останній випадок з п'ятдесятьма томами ленінського ПЗТ — найкраще тому свідчення).

“Норми права можуть змінюватись від розчерку пера законодавця, — філософськи погоджується сьогодні Рене Давид. — Але в них чимало й таких елементів, які не можуть бути довільно зміненими, оскільки вони найтіснішим чином пов'язані з нашою цивілізацією і нашим напрямом думок. Законодавець не може впливати на ці елементи, так само як на нашу мову або нашу манеру міркувати. (...) Саме на них ґрунтується уявлення про історичну сталість національного права незалежно від тих модифікацій, яких зазнавали норми. Наявність цих елементів дає підставу говорити про право як про науку й уможли-

лює юридичну освіту” [1, 120]. Автор слушно додає до логічного суб'єкта “право” предикат “національне”. Правознавство є типово національною наукою. У сенсі — національно обмеженою. Наприклад, безглуздо вимагати від українських юристів-науковців публікацій у провідних зарубіжних наукових часописах, хоча ця вимога вважається цілком прийнятною у царині природничих наук.

Посилання на наші *цивілізаційні, мисленнєві, мовні* тощо особливості виводить нас на розподіл наук на гуманітарні та природничі, що також належить до філософських здобутків. Деякі філософи стверджують, нібито природничі науки відображають об'єктивну реальність, а відтак є абсолютно невразливими щодо суб'єктивного, зокрема, цивілізаційного, національного, мовного тощо впливу. Математика (фізика, хімія і т. д.) не може бути українською чи німецькою, пролетарською чи буржуазною. На відміну від моралі, історії, філософії і т. д.

Нарешті, у царині природничих наук панує Його Величність Експеримент. “*Усяке пізнання речей з одного лише чистого розсуду або чистого розуму є однією лише видимістю, а істина — тільки в досвіді*” [2, 45]. Теоретики від фізики, хімії, біології є його вірними слугами, змушеними беззаперечно коритися забаганкам і примхам монаршої особи. І, мабуть, повинні заздрити теоретику гуманітарних наук, адже над останнім не тяжіє обов'язок узгодження продуктів своєї мисленнєвої уяви з чимось стороннім.

Поняття “експеримент” відсутнє в науковій юридичній літературі (так само, як у філологічній чи історичній). Сучасні *prudentes* кажуть лише про юридичну *теорію* і юридичну *практику*. Тож юриспруденцію можна вважати типово гуманітарною наукою.

Тепер, перелічивши всі, здається, філософські закиди стосовно гуманітарно-національної сутності юридичної науки, перейдемо до контраргументів. Передусім і на загал зазначимо, що кунівські наукові революції розправляються з фізичними бібліотеками не менш суворо, ніж кірхманові “три слова законодавства” з бібліотеками юридичними. Що принаймні свідчить про необхідність подальшого з’ясування обставин справи.

Задля заперечення суто національного правознавства, вдаюся до послуг того ж таки Рене Давида: “До XIX століття європейські університети майже повністю нехтували звичаями та національним правом і навчали ідеального права (виводячи його з римського права), вважаючи лише його гідним назви “право”. Місцеві звичаї розглядаються при цьому як суто фактичні явища, а закони й ордонанси влади – як управлінські заходи тимчасового або місцевого значення, які далеко не повною мірою достойні називатися правом” [1, 58]. Об’єктивна наявність права не національного, а “наднаціонального”, не матеріального, що існує тут і зараз, а ідеального – у тому саме сенсі, у якому ідеальним є досліджуваний фізиком газ, – дає підстави вважати право наукою природничою.

Якою її вважав Шеллінг. За Шеллінгом, “над першою природою мусить бути немовби споруджена друга, і вища, в якій панує закон природи, але зовсім інший, ніж у зримій природі, а саме: закон, необхідний для свободи. Неухильно і з настільки ж залізною необхідністю, з якою у чуттєвій природі за причиною настає дія, у цій, другій природі після зазіхання на свободу іншого миттєво мусить виникати перешкода егоїстичній тязі. Таким описаним тут законом природи є правовий закон, друга ж природа, де цей закон панує, – правовий устрій” [3, 466]. Подібно до того, як ньютонівська й квантова механіка описує закони руху різних часток та усіляких планет,

право регулює взаємодію атомарних одиниць соціуму – юридичних і фізичних осіб, суб’єктів влади тощо. І подібно до того, як у першій природі причинно-наслідкові зв’язки виявляються за допомогою експерименту, у дослідженні природи другої неможливо обійтись без експериментування.

У соціальній механіці, винайденій римським генієм, таке експериментування становить саму суть *jus civile*. Що було характерним для римського права? Його суто практична спрямованість, якщо порівнювати римську правотворчість та освіту з грецькими – а саме із знайомства з грецьким правом римляни розпочали розбудову правового устрою своєї держави. “Головна перевага римської юриспруденції полягає в тонкій розробці *практичної сторони права*, і в цьому відношенні вона дала блискучі зразки юридичного аналізу, виявила тонке розуміння практичних потреб цивільного обороту. Основний зміст творів полягає у майстерному розв’язанні різноманітних випадків життя, причому саме тут проявляються повною мірою позитивні якості римських юристів. Але їх мало цікавила *історія права*: їхні історичні повідомлення випадкові й уривчасті. Їх мало цікавила також *теорія права*; лише інколи вони намагаються дати відомому положенню те або інше філософське обґрунтування, причому далеко не завжди таке обґрунтування буває вдалим. Справжня сфера римського юриста – в аналізі правових норм й у визначенні юридичної природи конкретних правовідносин” [4, 76].

Аналіз правових норм (а не їх синтез) та визначення природи *конкретних* (а не абстрактних) правовідносин точно репрезентує *modus operandi* римського юриста – юриста-експериментатора.

У механіці “першої природи” епохальними є два експерименти Галілея: дослідження вільного падіння і дослідження маятника. Перший¹ спростував непохитне, здавалося б, твердження Арістотеля про залежність швидкості падіння тіл від їхньої маси. Через цю революційність історія про одночасне падіння з Пізанської вежі вісімдесятикілогра-

¹ Зазначимо, що хронологічно він був другим.

мового гарматного ядра і двохсотграмової мушкетної кулі відома кожному. Другий експеримент, що встановив ізохронність руху маятника, нічого не спростовував і, мабуть, тому відомий далеко не всім. Проте для фізики він мав не менше значення.

Для нас тут важливими є відмінності у методології обох експериментів.

Дослід з реальними ядром і кулею передував мисленнєвий експеримент: якщо припустити, що легше тіло падає з меншою швидкістю, міркував пізанський професор, то, додавши таке тіло до важкішого тіла, ми уповільнимо падіння останнього. З іншого (логічного!) боку, будучи зліпленими, два тіла становлять одне тіло більшої ваги і відтак воно має падати швидше. Маємо *логічне* (мисленнєве) протиріччя, яке вказує на *реальну* (матеріальну) неможливість того, що припускалося².

Дослід з маятником не був визначений жодною мисленнєвою схемою. Провідником серії експериментів була уява геніального фізика — та сама синтезуюча спроможність, яку Кант призначив відповідальною за самостійне створення уявлень: синтез взагалі є “винятково діяння уяви, сліпої, хоча й необхідної функції душі, без якої ми не мали б жодного знання і яку ми, однак, лише зрідка собі усвідомлюємо” [2, 109]. Галілей робив маятники різної ваги, різних розмірів, з різного матеріалу, діяв на маятник своїм періодичним дмуханням, обмежував рух нитки маятника цвяшком на різній відстані від вісі тощо. Усе це він робив *ex imaginatio*, не маючи в арсеналі свого розмірковування понять резонансу, потенціальної та кінетичної енергії.

Експериментування обох методологічних типів чітко вбачаються у римському дослідженні механіки “другої природи”.

Найдавніший цивільний процес через законні позови (“*lege agere*”) ґрунтувався на

² Здається цікавим запитання: чому Галілей не проводив дослід за цією схемою — не зліплював ядро з кулею? Щоб помітно уповільнити падіння важкого тіла, друге тіло має бути якомога легким, тобто, відсутністю його. Подумки це зробити можна, але що робити експериментаторові, якщо до ядра, виходить, нічого не треба додавати?

архаїчному уявленні римлян про силу слова. “Заява при висуванні позову отримує ритуальне значення, коли сам факт проголошення слів — відповідно до прадавнього магічного уявлення про силу слова — визначає ситуацію у зовнішньому світі” [5, 172]. Коли, скажімо, учасники *stipulatio* урочисто промовляють: “Обіцяєш дати раба Стіха? — Обіцяю”, вони таким чином встановлюють реальність речі “раб Стіх” і відтак унеможливають буття іншої речі з такою назвою. Або коли позичальник винен кредитору десять тисяч сестерціїв за однією угодою і ще десять — за іншою, у першого немає перед другим боргу на двадцять тисяч. Тобто виходило так, що “власник, знову втративши річ, не зміг би повторно висунути позов, якби вона опинилась у тієї самої особи. Схожу проблему можна уявити (підкреслено *Авт.*) і при особистих позовах: абстрактний характер *stipulatio* призводив би до того, що обіцянка однакової суми, що її (обіцянку) дала та сама особа, не могла бути витребуваною двічі. У такому випадку програш процесу створював би більші переваги, ніж перемога” [5, 207]. Іншими словами, виграш ставав програшем і навпаки. Маємо логічне (мисленнєве) протиріччя, яке вказує на *реальну* (матеріальну) неможливість того, що припускалося, а саме — неможливість визначати словами ситуацію у зовнішньому світі (хибність магії).

Звернімо увагу на підкреслене “можна уявити” у цитованому вище тексті. Очевидно, що йдеться там про мисленнєве експериментування. У доробку кожного видатного римського юриста є *Quaestiones* (запитання), що істотно відрізняються від, скажімо, *Responsa* “штучним характером обговорюваних ситуацій, які уявляв (підкреслено *Авт.*) сам юрист або його учні з метою детального вивчення інституту або принципу” [5, 56–57]³.

³ “Найбільший римський юрист Папініан написав два твори в проблемному жанрі: “*Quaestiones*” (у 37 книгах) і “*Responsa*” (у 19 книгах), які доволі повно представлені в Дігестах Юстиніана. Перший твір носить більш теоретичний характер, але й другий відрізняється високим рівнем узагальнення (...) Вивчення цього шедевр юридичної думки залишається протягом століть незамінною школою для європейського юриста” [5, 58–59].

На відміну від мисленневого експериментування, яке на підставі розсудкових понять права широко використовували *prudentes*, експеримент як пізнавальний результат дії “сліпої функції душі” (Кант) є винятковою заслугою претора. Преторська душа функціонувала відповідно до вельми “сліпих” принципів *bonum et aequum* (доброго та справедливого), причому що є добрим та справедливим, а що — ні, визначав сам претор, виходячи не з закону (“*ex lege*”), а виключно з власного відчуття справедливого і доброго (“*ex bono et aequo*”). Наприклад, несправедливим, хоча й цілком законним було позбавити емансипованого сина спадщини на користь далеких родичів *familia*. Або — справедливим було вимагати у позбавленого громадянських прав римлянина сплатити борг третім особам, хоча з точки зору *jus civile*, позбавлений прав автоматично втрачав і обов’язки. Тож аби пізнати істинні закони влаштування правового устрою, претор вдається до експериментування.

За Галілеєм, мистецтво експерименту полягає у вмінні ставити Природі кваліфіковані запитання. Маючи знання наявних, вже пізнаних законів (*jus civile*), та *imperium* за надпотужний інструмент дослідження, претор ставить “другій природі” кваліфіковані запитання: за таких-то умов я, претор, насильства не потерплю (“*vim fieri veto*”), договору не визнаю (“*non animadverto*”), змушу повернути привласнену річ, і т. п.⁴

Преторське право, як наслідок експериментальної правотворчості римського магистрату, і є, власне, римським правом⁵. На-

⁴ Вражаючий за ефективність та наслідками експеримент, що наочно спростовував істинність *jus civile*, поставив Луцій Вераций: він “прогулювався вулицями Риму і бив перехожих по обличчю пальмовою гілкою. За ним йшов раб з кошиком мідних грошей, який за наказом пана відразу відраховував постраждалим суму штрафу в 25 асів, передбачену законом XII таблиць для таких випадків. Таке знущання над законом надихнуло преторів передбачити в едикті новий судовий розгляд, який дозволяв дати належну оцінку правопорушення — *actio iniuriarum aestimatoria*” [5, 180].

⁵ Едикт, який (на відміну від законів, так і не зібраних воедино) видавався окремою книгою, був основним джерелом писаного права і юридичної рефлексії [5, 56].

слідуючи манеру претора, *prudentes* явно надають перевагу експерименту перед теорією. “Концентруючись на розв’язанні окремих казусів, юристи саме в них бачили живу матерію права, у якій втілювалися загальні принципи. Ця робота, як і за наших часів, проводилася дедуктивним методом, але з тією відмінністю, що сучасний юрист відправляється від законодавчої маси, тоді як для римських *prudentes* таким референтним пунктом виступали загальні уявлення про правильне і справедливе. (...) Більшість фундаментальних понять й інститутів не отримали вираженого (експліцитного) визначення у творах *prudentes*. Таке положення було б неможливим, якби виведення загальних принципів було метою їхніх міркувань. Зазначена думка відображає стереотипні очікування навколо наукових людей, які ототожнюють науковий аналіз із декларацією загальних висновків” [5, 100], або ж, додамо ми, віддзеркалює стереотипне уявлення посполитих людей про теоретиків і теорію як про вищий — порівняно з експериментаторами і експериментом — щабель наукового пізнання.

Як цілком правильно зазначає автор, сучасний юрист мусить відштовхуватись від законодавчої маси, яка за час, що відділяє нас від античної класики, збільшилась (порівняно із XII таблицями) надзвичайно. Але, як не дивно, саме це дає сучасному юристові можливість обрати референтним пунктом ті самі загальні уявлення про правильне та справедливе. У досить багатій формальній системі завжди є недоведені у ній положення (теорема Геделя про неповноту). Юридично висловлюючись — завжди можна законно обминути закон⁶.

Що істотно змінилось, так це роль юриспруденції у належному функціонуванні правового устрою. Для римського судді передані йому преторська формула, або думка юрисконсульта, мали обов’язкову для суду силу. Нині жодні докази (думки, формули, міркування тощо) не мають для суду наперед встановленої сили. Саме за судом, а не за

⁶ Формально правильно, а по суті — знущання (В. Ленін).

юридичною наукою, визнається правотворча функція та створення зразків правозастосування. Закон — це те, що про нього каже суддя.

Опонуючи цій парадигмі, Б. Попов зауважив: “Взагалі, слід висловитися проти небезпечних сторін того методу розв’язання наукових проблем (якщо не “ухиляння” від них), де останнім вершителем “ученого” спору призначається суддя і його вільна оцінка індивідуального казусу. Юридичні проблеми розбираються в наукових дослідженнях зовсім не для того, щоб належну відповідь знаходити для себе тільки з висоти суддівської трибуни. Тим часом це непоодинокі випадки, коли дослідник, який не спроможний висловити свого слова, ховається за складками *robe rouge* і, підмінюючи свій голос чужим, виставляє “справжнім відповідачем” на пред’явлену правову проблему не вченого, а суддю” [6, 231].

Якщо позбавити юриспруденцію можливості й необхідності знаходити належну відповідь на висоті суддівської трибуни, то сучасна правова наука ризикує відірватися від життя й варитися у власному соку проблем, далеких від суспільних (див. вище про право, що до ХІХ ст. вивчалось в університетах). Якщо ж виставляти відповіддю на поставлену наукову проблему відповідь не вченого, а судді у судовому засіданні, то юриспруденція перетвориться на зайвий коментар до Реестру судових рішень.

Антиномія вирішується через надання сучасній юриспруденції статусу науки експериментальної. Мистецтво юриста-експериментатора полягатиме (точнісінько за Галілеєм!) в умінні науково кваліфіковано (що слід відрізняти від практичного застосування юриспруденції) ставити перед судами певні питання буття правового устрою суспільства.

Проілюструємо це на прикладі експериментального дослідження автором правового статусу спеціалізованої вченої ради [7].

Теоретичне дослідження нормативних документів не дає можливості встановити з позитивного боку правову сутність зазначеного об’єкта. *Prudentes* від Вищої атестаційної комісії, яка створювала спецради, вказують

лише на негативні визначення: спеціалізована вчена рада **не є особою** за законодавством України, **не наділена** процесуальною правосуб’єктністю, **не може** бути учасником судового процесу, **не може** доручити ведення справи представникові. Відтак, для встановлення правового статусу спецради необхідним виявився юридичний експеримент.

5 червня 2009 р. Дзержинський районний суд м. Харкова розглянув позов до Харківського університету, при якому була створена спецрада, щодо зобов’язання прийняти дисертацію до захисту в цій раді.

Обґрунтовуючи свої претензії, позивач посилався на норми, згідно з якими спецрада утворюється у вищому навчальному закладі — “базовій установі”; дві третини складу ради (в тому числі голова) мають бути штатними працівниками цієї установи, а керівник установи несе персональну відповідальність за дотримання спеціалізованими вченими радами вимог нормативно-правових актів з питань атестації наукових кадрів.

Проте, представник ВАК (третьої особи), постійний у своїй негативній методології визначення об’єкта, зазначив, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Таким чином, суду був представлений науково кваліфікований запит щодо юрисдикції. Суд ухвалив: справа підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства. У подальшому, ухвалюючи рішення на користь здобувача або спецради, жодний суддя адміністративного суду не піддавав сумніву адміністративну правосуб’єктність останньої. Тепер це є експериментально встановленим науковим фактом.

Вище ми зазначили безпорадність теорії у юридичній дедукції наукового поняття “спеціалізована вчена рада”. Так само безплідною є юридична практика.

29 березня 2010 р. у Печерському районному суді м. Києва розглядалась аналогічна справа за позовом здобувача до базової установи — Інституту економіки та прогнозування НАН України, в якому створена спецрада, що відмовила позивачеві у прийнятті дисертації до захисту. При розгляді справи суду не

були представлені фактичні дані, які свідчать про те, що хоча спецради й утворюються за рішенням ВАК у вищому навчальному закладі, науковій установі, у цивільному сенсі вони не є структурними підрозділами, чи представництвами, чи філіями ані ВАК, ані установи. З огляду на ці факти, позовна вимога “зобов’язати спеціалізовану вчену раду, фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України допустити дисертаційну роботу до захисту” є безглуздою у нормах цивільного права. Застосувавши до зазначених правовідносин ст. 15 Цивільного кодексу України, суд визначив право на захист дисертації як право цивільне, проте неправильно визначив порядок захисту цього права. Відповідно до ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист прав, що виникають із цивільних правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. У даному випадку — адміністративно-го. Таким чином, некваліфіковане запитання “другій природі” призвело до такої саме відповіді.

Марність такого суто практичного (“безладного”, за визначенням Спінози) досвіду полягає в його безплідності. Припустимо, що учасники цивільного процесу у Печерському суді і сам суд знають про ухвалу Дзержинського суду лише як про випадок судової

практики. Оскільки в Україні відсутнє прецедентне право, учасники і суд не пов’язані жодним імперативом. Інша справа, якщо ухвала Дзержинського суду розглядатиметься як належним чином опублікований науковий експериментальний результат. У науці до такого результату, його значущості та пріоритету ставляться з увагою та шаную. Ігнорувати його неможливо.

Тож якою наукою є право? Хіба не експериментальною?

Література

1. Рене Давид. Основные правовые системы современности. — М.: Прогресс, 1988. — 325 с.
2. Кант І. Критика чистого розуму: Пер. з нім. — К.: Юніверс, 2000. — 504 с.
3. Шеллинг Ф. Система трансцендентального ідеалізма. — Соч. в 2-х т. — Т. 1. — М.: Мысль, 1987. — 528 с.
4. Покровский И. А. История римского права. — Мн.: Харвест, 2002. — 528 с.
5. Дождев Д. В. Римское частное право. — М.: Издат. группа ИНФРА М–НОРМА, 1996. — 704 с.
6. Попов Б. В. Распределение доказательств между сторонами в гражданском процессе. — Х., 1905. — 406 с.
7. Зарудний Є. О. Щодо питання про правовий статус спеціалізованої вченої ради // Наук. пр. МАУП. — 2011. — Вип. 1 (28). — С.138–140.

Шеллінгове визначення правового устрою як “механіки другої природи” та практика римського судочинства дають підстави розглядати юриспруденцію як науку експериментальну. Це визначення надає судовому прецеденту статус загальновизнаного наукового факту.

Шеллінгівське определение правового строя как “механики второй природы” и практика римского судопроизводства позволяют рассматривать юриспруденцию как науку экспериментальную. Это определение дает судебному прецеденту статус общепризнанного научного факта.

Schelling’s definition of legal system as of “mechanics of second nature” and practice of Roman legal proceedings allow to consider jurisprudence as an experimental science; that definition provides judicial precedent status of the accepted scientific fact.

Надійшла 8 січня 2013 р.

ЦЕРКОВНО-КАНОНІЧНЕ ПРАВО ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 96–102

Здобутки світської візантиністики отримали належну оцінку у працях пізнього часу, проте, церковно-історична візантиністика, насамперед щодо проблеми становлення системи та інститутів церковно-канонічного права, часто опинялася на маргінесі українських наукових студій.

Важливість релігійного сегменту в правовому просторі Східно-Римської імперії зумовила наявність масиву наукових праць, дотичних церковно-канонічному праву Візантії. Характеризуючи стан наукового розроблення цієї проблематики зауважимо, що у світових візантологічних дослідженнях слід чітко виокремити наукову літературу, яка висвітлює суто правові аспекти відносин держави і Церкви. Це зумовлено становленням вивчення церковно-канонічного права та його успіхам в останні десятиліття, зокрема останніми наробками світової візантиністики [10]. Якщо здобутки світської візантиністики отримали належну оцінку у працях пізнього часу, то церковно-історична візантиністика, насамперед щодо проблеми становлення системи та інститутів церковно-канонічного права, часто опинялася на маргінесі українських наукових студій радянської доби [16; 17; 18]. Західна візантологія натомість розглядала церковну політику як один з визначальних напрямів діяльності уряду Візантійської імперії, а церковно-канонічне право — як стрижневе у правовому просторі імперії, що вигідно вирізняло європейських та американських науковців при розробленні усього комплексу питань цієї тематики.

Визначимо основні напрями та особливості вивчення церковно-канонічного права у світовій візантиністиці.

Особливості церковно-канонічного права Візантійської імперії привертала низку дослідників історії державного управління, історії держави і права. Важливу роль у вивченні та популяризації візантійської нормативно-правової бази відіграли відомі коментатори-каноністи Зонара, Вальсамон і Аристен. Так, Іоанн Зонара, відомий історик-каноніст першої половини XII ст., спочатку обіймав впливові придворні посади, згодом перейшов у монашество і зайнявся науковою діяльністю. Наслідком цієї роботи стала поява “Пояснення священних і божественних правил Святих і славних Апостолів, священних соборів вселенських і помісних і приватних і інших Святих Отців”. Зонара першим відійшов від того порядку подачі соборів, який використовувався до нього відповідно до прийнятого 2 правила VI Вселенського Собору. Згідно з новим підходом спочатку наводилися правила вселенських соборів, згодом помісних і наприкінці — акти окремих церковних ієрархів. У своєму поясненні Зонара дотримувався буквального змісту норм, пояснюючи використану термінологію та їх сутність. Тому зазвичай Вальсамон йде за Зонарою, насамперед при трактуванні тих правил, які не потребують звертання до світських законів. Тому коментарі церковних правил Зонари характеризуються як такі, що вчинені “самим зрозумілим і благочестивим чином”.

Олексій Аристен, номофілакс та економ Константинопольської церкви, підготував у XII ст. коментування скорочених правил. Ці коментарі характеризуються стислістю. В окремих випадках вони містять скорочені частини правила. Ті правила, які, на думку коментатора, не потребують роз'яснення, наведені без них. Знаним коментатором другої половини XII ст. був Феодор Вальсамон. Він народився у столиці і в ході успішного просування у церковній ієрархії зайняв посаду диякона Патріаршої церкви у Константинополі, патріаршим номофілаксом і хартофілаксом, ігуменом Влахернським. За царювання Ісаака Ангела Вальсамона було зведено на Антіохійський Патріарший престол. Однак, з огляду на перебування Антіохії під владою хрестоносців, Вальсамон змушений був виконувати свої патріарші функції з Константинополя. З багатьох канонічних творів Вальсамона найвідоміше “Пояснення священних і божественних правил Святих і Вселенських Апостолів і священних соборів Вселенських і помісних чи приватних і інших Святих Отців і при цьому вказування законів, чинних і нечинних, які містяться у 14 титулах, вміщених перед правилами, складеними за велінням царським і патріаршим”. Згадане доручення дали йому імператор Мануїл Комнин і Патріарх Михаїл Анхіал. Проте завершена праця була вже за наступного Патріарха, Георгія Ксифіліна, якому і була присвячена. Перша частина дослідження, яка передує коментуванню канонів, є поясненням Номоканона Патріарха Фотія, приділена більше світським нормам права, ніж церковним правилами. Пояснення власне церковних правил є другою частиною цієї монументальної праці. Перебування на посаді керівника Патріаршої канцелярії надало йому доступ до багатющої актової практики і можливість ілюструвати свою роботу численними прикладами. Цінність праці Вальсамона зумовлена використанням синодальних та імператорських рішень, а також законів, тексти яких до нас не дійшли. Його використовували і в практичній діяльності. Так, Константинопольський Патріарх Філофей (1362 р.) посилається на авторитет Вальсамона у передмові до Гангр-

ських правил щодо необов'язкового виконання синодального рішення, прийнятого за Патріарха Олексія [34, 6–8].

Дослідники більш пізнього часу, зокрема Шарль Діль, цілком слушно почали розглядати особливості церковно-канонічних норм у контексті системи державного управління Візантійської імперії [5; 6]. Діль відзначив, що Юстиніан успішно суміщав вирішення внутрішньоцерковних питань і законотворчість [5, 30]. Чимало візантологів звернули увагу на правовий статус окремих інститутів Візантійської Церкви, їхній ролі у правовій системі імперії. Зокрема, це стосувалося судових функцій Церкви. Так, російський дослідник І. Медведєв називає єпископський суд найбільш масовим і демократичним видом візантійського суду [26, 7]. О. Кашдан зауважив, що Патріарший суд, поряд з імператорським, міг приймати апеляції на рішення усіх судових інстанцій аж до суду єпарха і квестора [9, 169]. М. Сюзюмов звернув увагу на юридичний апарат єпископа, який забезпечував виконання ним правоохоронних функцій. Дослідник зазначив наявність у єпископа юрисконсульта — едикка, який оформлював цивільні позови згідно з римським правом [39, 154–158].

Окремі дослідники, зокрема К. Н. Успенський, П. Я. Яковенко, Г. Острогорський, звернули увагу на проблеми візантійської екскусії, особливо з огляду на її значення для Візантійської Церкви. Зауважувалася важливість судових прав візантійських монастирів [33]. Принагідно зауважимо, що проблеми екскусії були досліджені не в повному обсязі. Так, П. Яковенко спеціально обмежився вивченням хрисовулів, виданих церковним установам малоазійських областей імперії, островів Егейського і Мармурового морів [43, 2–3].

Вже В. Сметанін зауважував відмінності між церковним і канонічним правом, оскільки церковне право санкціонувалося імператором, тоді як канонічне — Церквою [37, 63]. Г. Курбатов звернув увагу на питання відмінності статусу церковного і монастирського землеволодіння, слушно погодившись з доцільністю відмови у його розгляді,

як єдиного явища [15, 71]. О. Ліпшиц у своїх історико-юридичних етюдах неодноразово звертається до новел, які регламентували статус окремих церковних інститутів. Зацікавила її, зокрема, 9 Новела Льва VI, яка забороняла рабам ставати кліриками. Відповідна тема вже задовго до появи цього акту стала предметом уваги візантійських законодавців [22, 98]. На потрійній єдності державних і церковних настанов, а також пізноантичної правової традиції наголосила К. Хвостова, розглядаючи їх у контексті розуміння візантійцями соціально-економічних процесів у пізній Візантії XIV–XV ст. [40, 5]. Л. Герд підкреслив роль реліквій у візантійському канонічному праві [4]. Я. Щапов зауважив вплив традицій канонічного права Візантії на становлення києво-руської державності [41, 4]. Питанням правового статусу монастирів у Східно-Римській імперії неодноразово приділяв увагу І. Медведєв [25; 26]. Він звернув увагу на особливості форми та змісту низки документів, якими регламентувалися надання Константинопольському Патріархату та окремим монастирям рухомого і нерухомого майна, закріплення за ними привілеїв адміністративно-судового і фінансово-податкового характеру, особливості впливу християнства на порядок оформлення конкретних правовідносин [27]. Особливості інституту невідчуження церковної власності зазначив В. Прозоров [35]. Г. Літаврін зупинявся на правовідносинах, які склалися між державою та окремими церковними інститутами, між монастирями та париками тощо. На ряд указів візантійських імператорів щодо Церкви (зокрема, імператора Льва I) звернув увагу М. Бібіков [2]. Питань правового статусу Церкви у контексті політичного розвитку Візантійської імперії 1025–1204 рр. торкався М. Ангольд [45].

Низку підвалин у розумінні взаємин держави і Церкви, зокрема під час іконоборницького руху, заклав Федір Успенський. З його ім'ям пов'язують діяльність цілої школи візантиністики. За його безпосередньою участю засновано Російський археологічний інститут у Константинополі. Радянська історична наука змушена була визнати його

значення у розробленні гуманітарної проблематики Візантійської імперії, що засвідчили публікації у відновленому “Візантійском временнике” [18]. Сучасний російський дослідник А. Козлов звернув увагу на особливості релігійної діяльності візантійського імператора Анастасія I з другої половини його правління — з 90-х років V ст. до 518 р. [13]. У низці своїх публікацій він детально простежив роль Церкви у виробленні та реалізації державної політики Візантії, а також вплив урядової політики на розвиток Церкви як соціального інституту. Окрему його увагу привернула антиеретична політика Руфіна наприкінці IV ст., зокрема акти та дії проти євноміан [12, 72–73]. Проблеми взаємин держави і Церкви Візантії побіжно розглядалися у дослідженнях, присвячених правовим, політико-ідеологічним і філософським питанням розвитку Візантійської імперії. Окрему увагу монастирському господарству приділили М. Морозов, А. Войтенко. Суд і правова культура Візантійської імперії привернули увагу І. Медведєва, Г. Літаврїна, К. Хвостової, В. Сметанїна, Л. Герда, Ю. Віна, Т. Шамгунової, А. Величко, С. Красікова, С. Гагена. Проблеми адміністрації і управління імперії розкривали В. Степаненко, Г. Літаврін. Політична ідеологія імперії означувалася у дослідженнях І. Чичурова, І. Медведєва, К. Хвостової, М. Поляковської, А. Муравйова, Л. Андреевої [10, 4]. На думку Я. Щапова, реформа церковного управління Київської Русі була проведена Великим князем Володимиром між 996 і 997–998 рр. За основу ним була взята саме візантійська модель управління Церквою як найоптимальніша [42, 28].

Чимало західних дослідників цікавилось генезою статусу Візантійської Церкви у системі державного управління, зокрема після падіння Візантійської імперії. Так, відомий британський учений Стівен Рансимен (1903–2000 рр.) приділив увагу зміні становища Константинопольського Патріархату з 1453 до 1821 р., коли проти турків спалахнуло грецьке повстання [36]. Італійський дослідник Джіно Луццато як одну з причин приниження гідності римлян після входження Італії до складу Візантії називає нав'язування

регіону прийнятих в імперії теологічних трактувань [23, 161]. Французький історик Жак Ерс підкреслює прагнення Римської курії поширити свою владу на Православний Схід шляхом унії (Ферраро-Флорентійської), справедливо відзначаючи її нерівноправність [44, 16–17]. У. Мак-Ніл вказує на те, що опір населення Сирії та Єгипта релігійним ортодоксам столиці проклав дорогу мусульманським завоюванням цих регіонів [24, 562]. Окремо увагу Джона Ф. Хелдона привернула державна політика Візантійської імперії у контексті ісламо-християнських соціокультурних і політико-правових відносин [46]. Суттєвих особливостей політико-правових відносин Візантії та Арабського світу під час Мусульманського ренесансу торкнувся швейцарський дослідник Адам Мец [28]. Претензії Візантії на лідерство у Християнському світі підкреслював французький науковець Жак Ле Гофф [19, 48]. Американський історик Джозеф Г. Лінч визначав Візантійську Церкву важливим спадкоємцем нормативного християнства IV–V ст. На його думку, православне християнство лежало в основі уявлень візантійців про імперію [20, 41–42].

Сучасна соціальна концепція Української Православної Церкви розглядає досвід християнізації права за Юстиніана як успішний завдяки тому, що імператор усвідомлював позитивну місію Церкви як благодатного Христового тіла у боротьбі з гріховністю язичницької пізньоантичної спадщини і світського, яке навіть і за християнської доби несе ознаки цієї гріховності [32, 22–23]. Новітня українська візантиністика фактично проходить етап свого становлення, попри давні традиції, закладені ще в Київському університеті Святого Володимира. Чимало видатних російських візантиністів тією чи іншою мірою були пов'язані з Києвом. Так, Ф. Терновський під час свого перебування тут близько десятка публікацій присвятив Візантії і безпосередньо Візантійській Церкві. Серед них його докторська дисертація (1875 р.) і праця “Грекосхідна церква в період вселенських соборів” (1883 р.) [38, 13]. Чимало уваги церковній історії Візантії було приділено у структурі діяльності

Київської духовної академії. У спеціальному товаристві, створеному при КДА — Київському Церковно-історичному та археологічному товаристві, слухалися спеціальні реферати. Зокрема, Ф. Терновський зробив у 1882 р. доповідь, присвячену церковним старожитностям на Афоні, Дрездені, Берліні [14, 204].

Слід зауважити існування наукових центрів відповідного напрямку у Львові та Харкові, розвідки київських та кримських візантологів. Окремі дослідження, що торкалися окресленої тематики, були підготовлені в Інституті сходознавства імені Агатангела Кримського НАН України та його кримському відділенні, на кафедрі історії Стародавнього Сходу і Середніх віків КНУ імені Тараса Шевченка. Достатньо вагома робота щодо вивчення політико-правової спадщини Візантії, її впливу на європейські процеси, ведеться на кафедрі історії Середніх віків та візантиністики Львівського університету імені Івана Франка. Проблеми церковно-канонічного права піднімалися у ході підготовки навчальних програм Київської Духовної Академії УПЦ Київського Патріархату. Наслідком розроблення курсу з візантиністики, який викладався на філософсько-теологічному факультеті Чернівецького університету, став посібник за авторством В. Балуха [1].

Окремо зазначимо вагомість візантинознавчих студій у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна [11]. Ці традиції вивчення візантійського права були закладені одразу по заснуванні університету в Харкові. Найбільш ранньою прийнято вважати працю професора юриспруденції І. Ф. Тимковського “Порівняння Юстиніанових законів з російськими” (1808 р.), яка, на жаль, до нашого часу не дійшла. За цю працю Геттінгенське вчене товариство обрало його наступного року до своїх членів. Наступного року з'явилася нова праця І. Ф. Тимковського “Про застосування знань щодо стану і цілі держави”. Розгляд цим вченим впливу візантійського законодавства на вітчизняне та західноєвропейське право визначило один з головних напрямів розвитку візантиністики у Харківському університеті.

В актовій промові харківського ад'юнкта філософії І. Ланга "Про вивчення юридичних і політичних наук" (1810 р.) відзначалося непересічне значення римсько-візантійського права у світовій історії. З цією оцінкою свого попередника погоджувалися у 1820–1830-х роках ад'юнкти університету К. Михайловський та Г. Гордеєнков. К. Михайловський у "Промові про початок і походження Російського законодавства" (1823 р.) відзначив, що розселення слов'ян на Балканах сприяло поширенню серед них норм візантійського права [21, 51–52].

Зростанню інтересу до проблем історії державного управління Візантії, історії держави і права імперії, системи візантійського церковно-канонічного права слугує створення українськими вченими відповідних інтернет-ресурсів, які сприяють обміну власними науковими здобутками та обговоренню останніх зарубіжних публікацій із візантиністики [7]. Пожвавленню цікавості до історії держави і права Візантії сприяв Міжнародний симпозіум "Номо Вузантинус серед ідей та речей", організований спільно кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків і Центром болгаристики та балканських досліджень Харківського національного університету імені В. Каразіна 1 липня 2010 р. Пленарне засідання симпозіуму його учасники присвятили видатним візантиністам Ігореві Шевченку та Геннадієві Літаврину, які відійшли у Вічність наприкінці 2009 р. [8]. Ролі правової спадщини Візантії у міжнародному праві середніх віків торкнулася український правник О. Буткевич [3]. Низку наріжних норм та інститутів візантійського церковно-канонічного права (особливості еволюції канонічних актів [30], взаємовпливу церковної ієрархії та нормотворчості [31], податкових та адміністративних привілеїв Церкви і монастирів [29] тощо) було досліджено і нами.

Підсумовуючи зауважимо, що проблеми церковно-канонічного права Візантії достатньо повно висвітлені у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. Якщо здобутки світської візантиністики отримали належну оцінку у працях пізнього часу, то церковно-історична візантиністика, насамперед щодо

проблеми становлення системи та інститутів церковно-канонічного права, часто опинялася на маргінесі українських наукових студій радянської доби. Західна візантиністика, натомість, розглядала церковну політику як один з визначальних напрямів діяльності уряду Візантійської імперії, а церковно-канонічне право як стрижневе у правовому просторі імперії, що вигідно вирізняло європейських та американських науковців при розробленні усього комплексу питань цієї тематики.

Питання церковно-канонічного права Візантійської імперії мають розглядатися у контексті як загальної управлінсько-регуляторної діяльності держави, так і процесу становлення системи церковно-канонічного права у тогочасній Європі загалом. Водночас потребують додаткової уваги питання, пов'язані з поглибленням розуміння ключових засад державної політики щодо Церкви. Насамперед це стосується дискусії навколо ключових проблем нормативно-правового забезпечення державної політики у конфесійній сфері (актів, спрямованих на забезпечення матеріальних позицій Церкви, інституту невідчужуваності церковної і монастирської власності, судові привілеї Церкви і окремих монастирів, співвідношення церковного і канонічного права, відображення у їхніх нормах пізньоантичної традиції). Слід додатково дослідити і питання, пов'язані з поглибленням розуміння співвідношення ключових інститутів церковно-канонічного права, зокрема правового статусу монастирів у сфері володіння рухомим та нерухомим майном на різних етапах розвитку візантійського права.

Література

1. Балух В. О. Візантиністика: Курс лекцій. — Чернівці: Книги – XXI, 2006. — 606 с.
2. Бибииков М. В. "Великие Василевсы" Византийской империи: к изучению идеологии и эмблематики сакрализации власти // Священное тело короля: ритуалы и мифология власти / Отв. ред. Н. А. Хачатурян. — М.: Наука, 2006. — С. 29–51.

3. Буткевич О. В. Міжнародне право Середніх віків: Монографія. — К.: Вид-во Гуманіт. літ-ри, 2008. — 672 с.
4. Герд Л. А. Реликвии в византийском и поствизантийском каноническом праве // АДСВ. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2011. — Вып. 40. — С. 60–78.
5. Диль Ш. Юстиниань и византийская цивилизация в VI вѣкѣ: Пер. с франц. — СПб.: Тип. Альшлуера, 1908. — XXXIV + 687 с.
6. Диль Ш. Основные проблемы византийской истории: Пер. с франц. и предисл. Б. Т. Горянова; под ред. С. Д. Сказкина. — М.: Гос. Изд-во иностр. л-ры, 1947. — 184 с.
7. Домановський А. М. Відтворення віртуальної Візантії, або Василевс. “De administrando “Візантійською цивілізацією” засобами Інтернету” // Метод. вісн. іст. фак-ту Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. — Х., 2012. — № 10. — С. 7–19.
8. Домановський А. М. Міжнародний симпозіум “Ното Byzantinus серед ідей та речей” / А. М. Домановський, О. В. Файда // УІЖ. — 2011. — № 1. — С. 222–228.
9. Каждан А. П. Государство и церковь во второй половине IX–X вв. // История Византии. — В 3 т. — Т. 2; отв. ред. тома А. П. Каждан. — М.: Наука, 1967. — С. 155–171.
10. Карпов С. П. Российское византиноведение сегодня: школы, итоги и перспективы // Российское византиноведение: Традиции и перспективы: Тезисы докладов XIX Всерос. науч. сессии византинистов, Москва, 27–29 янв. 2011 года. — М.: Изд-во МГУ, 2011. — С. 3–12.
11. Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету: До 25-річчя заснування / Авт.-уклад. В. І. Кадеєв. — Х.: НМЦ “МД”, 2003. — 136 с.
12. Козлов А. С. Борьба между политической оппозицией и правительством Византии в 395–399 гг. // АДСВ. — Свердловск, 1976. — Вып. 13. — С. 68–82.
13. Козлов А. С. Политическая оппозиция Византии на рубеже V–VI вв. // АДСВ. — Екатеринбург: Урал. гос. ун-т, 1998. — Вып. 29. — С. 59–78.
14. Крайній К. К. Дослідження церковної історії в Київському Церковно-історичному та археологічному товаристві 1872–1920 рр.: Дис. ... канд. іст. наук. — 07.00.06: історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни; КНУ ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 265 с.
15. Курбатов Г. Л. К вопросу о судьбах византийского города в VII в.: Некоторые замечания // ВВ. — Т. 55 (80). — Ч. 1. — 1994. — С. 69–74.
16. Лебедева Г. Е. Из истории отечественной церковно-исторической науки / Н. А. Скабаланович, Г. Е. Лебедева // АДСВ. — Екатеринбург: Урал. гос. ун-т, 2000. — Вып. 31. — С. 360–369.
17. Лебедева Г. Е. Из истории изучения канонического права в России / А. С. Павлов, Г. Е. Лебедева // АДСВ. — Екатеринбург: Урал. гос. ун-т: Волот, 1999. — Вып. 30. — С. 328–337.
18. Лебедева Г. Е. К истории изучения творческой биографии академика Ф. И. Успенского (Петроградско-ленинградский период жизни Ф. И. Успенского, судьба научного наследия) / Г. Е. Лебедева, В. А. Якубский // АДСВ. — Екатеринбург: Урал. гос. ун-т, 2004. — Вып. 35. — С. 255–264.
19. Ле Гофф Ж. Рождение Европы / Пер. с франц. А. Поповой; предисловие А. О. Чубарьяна. — СПб.: Alexandria, 2008. — 398 с.
20. Лінч Д. Г. Середньовічна церква: Коротка історія: Пер. з англ. В. Шовкун. — К.: Основи, 1994. — 492 с.
21. Лиман С. И. Византистика в трудах ученых Харьковского университета (1804–1917 гг.) / С. И. Лиман, С. Б. Сорочан // Дриновский збірник. — Х.; Софія: Академ. вид-во ім. проф. М. Дринова, 2008. — Т. 2. — С. 51–68.
22. Липшиц Е. Э. Законодательство и юриспруденция в Византии IX–XI вв. Под ред. В. И. Рутенбурга. — Л.: Наука, Ленинград. отд., 1981. — 246 с.
23. Луццато Дж. Экономическая история Италии. Античность и Средние века / Пер. с итал. М. Л. Абрамсон; под ред. С. Д. Сказкина. — М.: Изд-во иностр. лит., 1954. — 455 с.
24. Мак-Нил У. Восхождение Запада. История человеческого сообщества / Пер. А. Галушка, Е. Т. Марицев, Г. Э. Мирам, В. К. Петров. — К.: Ника-Центр. — М.: Старклайт, 2004. — 1064 с.
25. Медведев И. П. Дипломатика частного византийского акта // Проблемы источниковедения западноевропейского средневековья // Сб. статей и материалов / Под ред. В. И. Рутенбурга. — Л.: Наука, Ленинград. отд., 1979. — С. 124–147.
26. Медведев И. П. Правовая культура Византийской империи. — СПб.: Алетейя, 2001. — 576 с.
27. Медведев И. П. Очерки византийской дипломатики (частноправовой акт). — Л.: Наука, Ленинградское отд-е, 1988. — 262 с.
28. Мец А. Мусульманский ренессанс / Пер. с нем., предисл. и библиогр. и указатель Д. Е. Бертельса; отв. ред. В. И. Беляев. — [2-е изд.] — М.: Глав. ред. восточ. л-ры. изд-ва “Наука”, 1973. — 473 с.
29. Омельчук В. В. Податкові та адміністративні привілеї церкви і монастирів Візантійської імперії // Наук. записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. — 2012. — Вип. 5. — С. 52–54.
30. Омельчук В. В. Особливості еволюції канонічних актів у правовому просторі Візантійської імперії //

Наук. записки Ін-ту законодавства Верховної Ради України. — 2012. — Вип. 6. — С. 17–21.

31. Омельчук В. В. Церковна ієрархія та нормотворчість у Візантійській імперії // Правничий часопис Донецького нац. ун-ту. — 2012. — № 2. — С. 232–240.

32. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви: Ухвалено Ювілейним Архієрейським Собором РПЦ та Архієрейським Собором УПЦ. — К.: ІВЦ УПЦ, 2002. — 80 с.

33. Острогорский Г. А. К истории иммунитета в Византии // ВВ. — Т. XIII. — 1958. — С. 55–106.

34. Правила Святых Апостоль, Святых Соборовъ, Вселенскихъ и Поместных, и Святыхъ Отець съ толкованіями. — М.: Издание Москов. общества любителей духовнаго просвещенія, 1876. — Репринт [предисловие д-ра ист. наук А. И. Сидорова]. — М.: Паломник, 2000. — VIII+12+626 с.

35. Прозоров В. Б. Собор 530 г. в Салоне и проблема достоверности документов, включенных в “Большую Салонскую историю” // Вестник РГНФ. — 2000. — № 3: 2000 лет христианской культуры. — С. 48–61.

36. Рансимэн С. Великая церковь в пленении. История греческой церкви от пленения Константинополя в 1453 г. до 1821 г. / Пер. с англ. Л. А. Герд. — СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2006. — 464 с.

37. Сметанин В. А. Узловые проблемы византийского права // АДСВ. — Екатеринбург: Урал. гос. ун-т: Волот, 1999. — Вип. 30. — С. 62–64.

38. Сорочан С. Б. Ф. А. Терновский (1838–1884) — исследователь истории Византии / С. Б. Сорочан, С. И. Лиман // Науч. ведом. Белгородского гос. ун-та. — Серия: История. Политология. Экономика. — 2007. — № 1 (32). — С. 11–19.

39. Сюзюмов М. Я. Христианская церковь в IV–VI вв. // История Византии. — В 3 т. — Т. 1 / Отв. ред. тома: З. В. Удальцова. — М.: Наука, 1967. — С. 144–163.

40. Хвостова К. В. Социально-экономические процессы в Византии и их понимание византийцами-современниками (XIV–XV вв.). — М.: Наука, 1992. — 191 с.

41. Щапов Я. Н. Византийское и югославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII вв. — М.: Наука, 1978. — 291 с.

42. Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси в XI–XIII вв. — М.: Наука, 1989. — 232 с.

43. Яковенко П. А. Къ исторіи иммунитета въ Византии. — Юрьевъ: Тип. Эд. Бергмана, 1908. — 71 с.

44. Эрс Ж. Повседневная жизнь папского двора времен Борджиа и Медичи. 1420–1520 / Пер. с франц. И. А. Бессоновой; науч. ред. Ф. М. Памфилов. — М.: Молодая гвардия, 2007. — 220 с.

45. Angold M. Cesarstwo Byzantynyńskie. 1025–1204: Historia polityczna [prz. Władysław Brodzki]. — Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 1993. — 350 s.

46. Haldon John F. The Byzantine Empire // The Dynamics of Ancient Empires: State Power from Assyria to Byzantium [edited by Ian Morris and Walter Scheidel]. — New York: Oxford University Press, 2009. — P. 205–254.

Систематизовано та узагальнено основні напрями вивчення проблем церковно-канонічного права Візантійської імперії як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Наголошується, що питання церковно-канонічного права Візантійської імперії мають розглядатися у контексті загальної управлінсько-регулятивної діяльності держави і процесу становлення системи церковно-канонічного права у тогочасній Європі в цілому.

Систематизированы и обобщены основные направления изучения проблем церковно-канонического права Византийской империи как в отечественной, так и зарубежной науке. Отмечается, что вопросы церковно-канонического права Византийской империи должны рассматриваться в контексте общей управленческо-регулятивной деятельности государства и процесса становления системы церковно-канонического права в тогдашней Европе в целом.

Systematized and generalized to the analysis of problems of church canon law Byzantine Empire, both in domestic and in foreign, science. It is noted that the issue of church canon law Byzantine Empire should be considered in the context of both general management and regulatory activities of the state and the process of formation of the church canon law at that time in Europe as a whole.

Надійшла 4 березня 2013 р.

РОЛЬ КОСТИТУЦІЇ І КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЛЕГІТИМАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 103–107

Конституція є основою легітимності публічної влади, і важливо зазначити, що дотримання конституції чинною владою є запорукою визнання її суспільством справедливою, законною та доцільною, гарантією стабільності політичного режиму, що функціонує на основі конституціоналізму.

Наразі у теорії держави і права вважається незаперечним фактом те, що легітимність найповніше реалізується лише в умовах демократичної, правової держави. Тобто йдеться про таку державу, в якій публічна влада, і насамперед законодавча, формується демократичним шляхом, яка має суспільну легітимність, функціонує на основі демократичних процедур і може забезпечити демократичний порядок, передусім дотримання прав та свобод людини. У цьому контексті особливої наукової значущості та актуальності набуває питання взаємозв'язку між процесом конституційного розвитку (становлення системи конституційного законодавства) і процесом легітимзації державної влади.

Як відомо, у демократичній, правовій державі вся повнота влади належить народу, який наділений можливістю активно впливати на хід державно-правового і політичного життя країни, в тому числі на процес законотворення. Лише у такій державі суб'єкт і об'єкт владних відносин правовим способом зливаються в єдине політичне ціле. Як слушно зазначає С. Котляревський: "Конституційна держава знищує або принаймні пом'якшує відмінність між владаруючими і підвладними, і намагається створити з перших і других єдине організоване політичне ціле" [1, 11]. У правовій демократичній державі гармонійно поєднуються право і демократія,

оскільки саме право стає результатом народного волевиявлення. Тобто відбувається легітимация права через всенародне прийняття фундаментальних законодавчих актів, якими в сучасному світі постають конституції. Дослідження специфіки функціонування конституцій у демократичних державах дає підстави, на думку О. Скрипнюка, зробити висновок, що конституція постає водночас основним законом держави й суспільства і формою вираження права як загально-суспільного уявлення про справедливість [2, 48–64]. У демократичній, правовій державі конституція є водночас результатом суспільної легітимзації та основою дієвого механізму подальшої легітимзації дій чинної влади. Структура процесу легітимзації передбачає наявність таких основних елементів, як суб'єкт, об'єкт, процедури, принципи та гарантії забезпечення легітимності публічної влади. Ці елементи перебувають у постійному зв'язку і взаємодії між собою, кожен із них сприяє функціонуванню всієї системи. В юридичній літературі такі системи часто називають механізмами. У демократичній, правовій державі механізм легітимзації державної влади закладений у конституції. Це дає підстави говорити про конституційно-правовий механізм легітимзації державної влади, під яким слід розуміти закріплену в конституції та законодавстві систему прин-

ципів, гарантій, які забезпечують її легітимність, форм правового контролю суспільства за публічною владою. Конституція не лише легалізує діяльність органів влади, зокрема, встановлює їх функції та повноваження, шляхи взаємодії між цими органами, процедуру набуття чинності та припинення їх повноважень тощо, а й легітимізує її, через те що визначає народ головним суб'єктом владарювання, межі діяльності державної влади, форми контролю громадян за нею. Конституція і сама є основою легітимності чинної влади у такій державі.

Історія світового конституціоналізму є яскравим свідченням того, що конституція в будь-якій державі, що претендує на статус правової та демократичної, — це насамперед акт установчої влади народу, яка є первинною щодо так званих установлених влад, до яких з-поміж інших належить і законодавча влада. Серед юристів панівною на сьогодні є думка про те, що конституція є вираженням спільної волі народу, який формує чи модернізує свою державність для досягнення спільних цілей. Отже, будучи, по суті, продуктом суспільних відносин, конституція завжди відображає цілі та очікування людей. Правова теорія знає щонайменше два підходи до розуміння соціальної сутності конституції. Відповідно до першого — конституція є юридичним актом, що виражає реальну розстановку сил у класовому суспільстві. Одним із перших цю думку висловив Ф. Ласаль: “Конституція країни — це фактичне співвідношення сил, існуючих у країні, писана конституція лише тоді міцна і має значення, коли є точним вираженням реальних співвідношень суспільних сил” [3, 9]. Таке розуміння соціальної сутності конституції не можна вважати безпідставним, адже в багатьох випадках виникнення конституцій супроводжує соціально-економічна, політична, міжнаціональна боротьба. Звісна річ, що конституція підпадає під вплив ускладнюючих її зіткнень та суперечностей. Водночас класове розуміння сутності конституції за природою є регресивним, оскільки апіорі суперечить ідеї правової демократичної держави. Більше того, конституція взагалі неможлива, якщо

суспільство не готове до миру, який є результатом консенсусу. Тому представники іншого підходу щодо розуміння сутності конституції, які становлять на сьогодні більшість учених-конституціоналістів, погоджуються з тим, що конституція повинна проявлятися не в реєстрації результатів політичної боротьби — перемозі однієї частини населення над іншою, а в юридичному закріпленні узгоджених інтересів та волі всіх тих соціальних груп, у тому числі етнічних, які через історичні умови стали єдиним народом спільної для них держави. Конституція як джерело легітимності влади у такій державі є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності. Принагідно згадаємо, що ще відомий французький правознавець Л. Дюгі у другій половині ХІХ ст. висловлював думку про те, що конституція має бути втіленням ідеї соціальної солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства і будь-який закон набуває обов'язкову силу не завдяки волі правителів, а завдяки його відповідності праву соціальної солідарності [4, 70].

Отже, конституція є результатом консенсусу між людьми. Консенсус — це та необхідна опора, без якої конституціоналізм стає неможливим і залишається лише красивою ідеєю. У цьому контексті слушною є думка Г. Оберойтера, який зазначає, що жити за конституцією — означає, насамперед, мати волю й здатність знаходити консенсус та проводити державну інтеграцію [5, 86]. У суспільстві, продовжує свої міркування Г. Оберойтер, де існує багатокультурність або бікультурність, де існують етнічні розбіжності, де є національні меншини, що хочуть бути почутими та вимагають урахування їхньої думки, ця воля до консенсусу має виходити на перше місце — як воля до конституції. Скрізь, де існують складнощі з багатокультурністю чи бікультурністю або ж із етнічними розбіжностями, важливими є кроки зі ствердження консолідуючих структур, а не намагання посилити конфлікт — чи на периферії, чи в центрі. Актуальним на сьогодні є пошук такої організації державного правління, яка б дала можливість брати участь

у формуванні та функціонуванні публічної влади всім існуючим етносам. Суспільний консенсус є результатом залучення до політичного дискурсу якомога більшої кількості людей, незалежно від їх національного та соціального походження, релігійних чи інших переконань, статі та кольору шкіри. Це стосується також процедури прийняття чи внесення змін до конституції. Як ми зазначали, конституція є актом установчої влади народу і тому його політична воля в цьому питанні є першочерговою.

Необхідно сказати, що не лише прийняття конституції, а й зміни до неї мали б передбачати проведення референтного опитування думки громадян щодо цього питання. Тим паче, якщо це стосується зміни форми державного правління. Лише народ знає, якими мають бути конституція та конституційні закони. На цьому, зокрема, наголошує Ю. Габермас, який зазначає, що формалізація волі народу, надання їй загальнообов'язковості потребує трансформації влади як панування у такий спосіб, коли сам народ дає собі закони. Це стосується і демократичної процедури прийняття конституції. У демократичній державі, як зазначає Ю. Габермас, конституція виражає формальний консенсус [6, 216]. Таке розуміння природи конституції є актуальним на сьогодні для України, зокрема, в контексті обговорення питання про участь громадян у прийнятті змін до Основного Закону. Однак конституція є не лише результатом консенсусу та демократичної легітимації, а й сама виконує функцію консолідації та легітимації публічної влади у правовій демократичній державі. Так, на думку В. Чиркіна, участь населення у підготовці та прийнятті конституції надає легітимність існуючим порядкам [7, 320]. У державі, в якій принципи верховенства права, прав людини та народовладдя стають загально визнаними цінностями, конституція є основою консенсусу та легітимності публічної влади. Конституція як джерело консенсусу всередині влади передбачає, що всі політичні сили в державі беруть на себе зобов'язання, по-перше, дотримуватися зазначених вище конституційних принципів, по-друге, визнавати обов'язковість самої

конституції. Конституція — це нормативний акт, що визначає насамперед правові основи суспільного та державного ладу. Суспільний та державний лад у правовому сенсі — це те, чого не можна позбутися, те, без чого неможлива свобода та консенсус. Конституція регулює політичний процес і встановлює правові межі функціонування публічної влади. Нерозуміння цього неминуче призводить до негативних наслідків трансформації права в політику. Саме на цю негативну сторону конституційного процесу вказав Т. Маркерт, проаналізувавши політичну ситуацію в Україні. Очевидно, саме через те склалася традиція, відповідно до якої кожен новообраний глава держави намагається запропонувати власну редакцію Основного Закону держави.

Конституція у демократичній, правовій державі — це не результат політичних дискусій та компромісів, а, як підкреслив Г. Геллер, вона — детермінанта, тобто визначальна сила цих дискусій, що забезпечує незалежність від політичних випадковостей і від політичного свавілля, що захищає суспільний та державний лад. Конституція не є законодавчим актом, який закріплює владні повноваження якоїсь однієї політичної сили і тим паче однієї особи, навіть президента держави. Поважати конституцію — означає вміти обмежити власні наміри та інтереси, пожертвувавши ними заради загальносуспільного блага. Отже, конституція є основою легітимності публічної влади, а це означає, що її дотримання чинною владою є запорукою того, що суспільство визнаватиме таку владу справедливою, законною та доцільною. А це є гарантією стабільності будь-якого політичного режиму, який функціонує на основі конституціоналізму. Виходячи з цього, конституція поряд з іншими функціями виконує функцію легітимації державної влади, яку можна простежити на трьох рівнях. Установлення конституційних органів влади і закріплення їх повноважень є статусною легітимацією. Конституція може встановлювати принципово нові органи державної влади або знову легітимізувати раніше існуючі органи з оновленим статусом чи зміненним обсягом повноважень.

Другий рівень легітимації державної влади — це процедурна легітимація, яка проявляється під час різноманітних способів формування органів державної влади, передбачених конституцією. Процедурна легітимація може бути заснована на виборах, призначенні та конкурсі. Для законодавчих та представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, формування яких відбувається на основі виборів (всезагальних, рівних, прямих, вільних, шляхом таємного голосування), процедурна легітимація спирається на принцип абсолютної чи відносної більшості, а також на пропорційне врахування голосів виборців, якщо застосовується пропорційна виборча система. Через всезагальні та прямі вибори заміщається посада і Президента України, який отримує загальнонаціональний мандат безпосередньо від народу. Для органів виконавчої та судової влади характерним є застосування принципу призначення. Принагідно зауважимо, що процедурна легітимація в Україні потребує істотного реформування у напрямі більшої прозорості, доступності та контрольованості. У європейській практиці функціонування правових демократичних держав процедурна легітимація не обмежується лише формуванням органів державної влади та місцевого самоврядування, а й застосовується під час обговорення та прийняття важливих нормативних актів, у тому числі конституції. Так, конституційного закріплення набули такі форми громадянської участі в законотворенні, як народні законодавчі ініціативи, дорадчі опитування громадян, народні вето тощо. У цьому контексті слушною є думка Ю. Габермаса про те, що лише процедурні умови демократичного створення правових статутів забезпечують легітимність прийнятого закону. Перспективи подальшого розвитку України як правової демократичної держави також пов'язані з урізноманітненням форм участі громадян у демократичному процесі та їх конституційно-правовому забезпеченні.

Третій рівень функції легітимації конституції є найскладнішим і вимагає чітких орієнтирів для розуміння і реалізації. Це — функціональна легітимація державної влади, яка

передбачає певні вимоги до змісту діяльності органів влади та вищих посадових осіб держави. Вона вимагає систематичної змінюваності влади та її підконтрольності громадянському суспільству. Політичний контроль за державною владою є неодмінною умовою її легітимності, тому потребує конституційного закріплення. Лише контрольована державна влада має перспективи бути справедливою та ефективною. На сучасному етапі український конституціоналізм відчуває найбільші труднощі у сфері функціональної легітимності влади у зв'язку з низьким рівнем забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також недостатньою ефективністю реалізації соціальних функцій держави. Функція легітимації конституції реалізується через дотримання конституційних принципів. Конституційні принципи легітимності державної влади — це відправні засади, незаперечні вимоги, висунуті до формування та функціонування державних органів із метою чіткого визначення їх повноважень та спрямування діяльності на забезпечення як особистих, так і громадянських прав. Це своєрідна система координат, в рамках якої розвиваються правовідносини між публічною владою та громадянським суспільством, і водночас вектор, який визначає напрям їх розвитку. Конституційні принципи легітимності державної влади визначають правила організації та функціонування як державної влади, так і процес її взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження можемо стверджувати, що, по-перше, конституція як джерело консенсусу всередині влади передбачає, що всі політичні сили в державі беруть на себе зобов'язання: а) дотримуватися конституційних принципів, б) визнавати обов'язковість самої конституції. Усе це дає підстави говорити про те, що конституція та конституційне законодавство є основою легітимності як організації, так і функціонування органів державної влади, а також їх взаємодії з громадянським суспільством. По-друге, конституційні принципи мають легітимний характер, якщо вони з'явилися на основі

певної конституційної традиції, мають універсальний характер і визнаються всіма членами громадянського суспільства. На таких принципах формуються конституції правових демократичних держав, вони також закладені в основу Конституції України. До останніх, насамперед, належить: принцип народного суверенітету, правового захисту прав та свобод людини і громадянина, верховенства права, поділу функцій державної влади, взаємної відповідальності держави та особи. По-третє, важливість конституції та конституційного законодавства полягає у тому, що конституція не лише легалізує діяльність органів влади, зокрема, встановлює їх функції та повноваження, шляхи взаємодії між цими органами, процедуру набуття чинності та припинення їх повноважень тощо, а й легітимізує її, через те що визначає народ головним суб'єктом владарювання, межі діяльності державної влади, форми контролю громадян за нею.

Література

1. Котляревский С. А. Конституционное право. Юридические предпосылки русских Основных Законов / Под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2004. — 392 с.
2. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. — К.: Акад. прав. наук України, 2005. — 168 с.
3. Лассаль Ф. Сущность конституций // Сочинения. — СПб.: Б.И., 1908. — Т. 2. — 462 с.
4. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства / Пер. А. Яценко, В. Краснокутского, Б. Сиromятникова; предисл. П. Новгородцева. — М.: Типогр. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. — 957 с.
5. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики. — Чернівці: Рута, 1998. — 484 с.
6. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции интервью. — М.: Издат. центр "Академия", 1995. — 176 с.
7. Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современной конституции. — М.: Норма, 2005. — 320 с.

Відзначено специфічну роль конституції та конституційного законодавства в процесі легітимації державної влади у демократичній і правовій державі, доведено зв'язок між утвердженням конституціоналізму та формуванням надійних правових механізмів легітимації публічної влади.

Отмечена специфическая роль конституции и конституционного законодательства в процессе легитимации государственной власти в демократическом и правовом государстве, доказана связь между утверждением конституционализма и формированием надежных механизмов легитимации публичной власти.

Specific role of the Constitution and constitutional law in the process of legitimation of state power in a democratic and legal state is pointed out, relationship between strengthening of constitutionalism and the formation of a reliable legal mechanisms for legitimizing public authority is proved.

Надійшла 12 лютого 2013 р.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 108–112

Досліджуються основні напрями розвитку законодавчого забезпечення інноваційної діяльності в Україні з особливою увагою до питань розробки і запровадження дієвих правових гарантій у частині формування сталої системи державного управління інноваціями.

Розвиток системи державного управління інноваціями нерозривно пов'язаний не лише з фундаментальними змінами інституціонального характеру на рівні економічних відносин, а також у частині реформування органів державного управління в Україні й зі змістовним переглядом системи нормативно-правового забезпечення державного управління інноваціями та інноваційною діяльністю. У цьому сенсі можна засвідчити тісний зв'язок між власне питаннями-теоріями державного управління та сучасною юридичною наукою, що, у свою чергу, істотно підвищує теоретичну і практичну значущість наукових досліджень правового забезпечення державної інноваційної політики в Україні.

Однак, наголошуючи на ролі процесів вивчення цієї проблематики для сучасної державно-правової науки, а також для загальної державної теорії управління, необхідно вказати на цілий ряд причин, які істотно актуалізують подібні наукові розвідки в сучасній Україні. Найважливішими серед них, на наше переконання, є такі. По-перше, на сьогодні в Україні сформувалася ціла система органів управління інноваціями на державному рівні, яку не можна зводити як систему державної підтримки інновацій лише до механізму формування і реалізації інноваційних програм з наступним їх фінансуванням через особливу експертизу в рамках взаємодії МОНМС з адміністраціями регіонів,

установами академічної і галузевої науки, ВНЗ і підприємствами. Це означає, що для сучасної України, яка переживає період становлення нових органів управління, державні служби необхідні для підвищення рівня професіоналізму в галузі законотворчої інноваційної діяльності, у тому числі щодо науки й інноваційного підприємництва [1, 48]. По-друге, слід зауважити на тому, що активна діяльність у напрямі європейської інтеграції змушує змістовно реформувати законодавчі основи забезпечення інноваційної діяльності в Україні. Справді, оскільки інновації наразі сприймаються у розвинених європейських країнах як необхідна умова економічного і соціального виживання держави, підтримання її конкурентоспроможності та забезпечення сталої розвитку [2, 15–16], то на своєму шляху до європейської спільноти Україна має запровадити механізми ефективного управління у сфері інновацій, які є подібними до тих, що виявили свою ефективність та плідність у країнах ЄС [3, 11–12]. По-третє, на сьогодні саме брак чіткого правового визначення базових понять, принципів та процедур у галузі формування державної інноваційної політики, а також державного управління інноваціями істотно уповільнює розвиток як економіки України, так і тих суспільних відносин, що формуються і розвиваються у зв'язку з інноваційною діяльністю [4, 23]. Через цю причину розробка комп-

лексної програми правового забезпечення державної інноваційної політики в Україні є важливим та актуальним завданням як для науки державного управління, так і для вітчизняної юридичної науки.

Отже, вивчаючи проблематику правового забезпечення державної інноваційної політики в Україні, ми маємо вирішити такі конкретні завдання: а) визначити загальне поняття правового забезпечення державного управління інноваціями; б) проаналізувати стан сучасного правового забезпечення державної інноваційної політики в Україні; в) запропонувати перспективні шляхи реформування національного законодавства України в частині сприяння розвитку системи державного управління інноваціями та державної інноваційної політики.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання державного управління інноваціями в Україні, є закони України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, “Про інноваційну діяльність”, “Про інвестиційну діяльність”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” та інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно до них. Щоправда, слід визнати, що на сьогодні в Україні відсутній цілий ряд законодавчих актів, спрямованих на заохочення нововведень у промисловості й розширення кооперативних зв'язків приватних корпорацій з університетами. Для прямого заохочення інноваційної кооперації з урахуванням антимонопольного регулювання необхідні окремі закони: про нововведення, про єдину патентну політику уряду, про розвиток нововведень силами дрібного бізнесу, про кооперацію в промисловості й у дослідній сфері, постанови уряду із застосування антимонопольного законодавства щодо спільних венчурних дослідних підприємств. Центральним законом у цій серії законодавчих актів має бути закон про кооперацію в промисловості й у дослідній сфері. Він не повинен скасовувати можливості судового переслідування фірм, які шляхом кооперації дослідних робіт порушу-

ватимуть антимонопольне законодавство, а лише обумовлювати випадки, коли кооперація припустима і не суперечить чинному законодавству. Усі спільні інноваційні проекти і дослідні організації мають підлягати реєстрації. Має допускатися спільне проведення теоретичного аналізу й експериментів, створення й випробовування базових зразків, доведення експериментальних відкриттів чи теорій до практичного застосування, проведення збирання, обміну й аналізу науково-технічної інформації. Неприпустимим має вважатися обмін інформацією про витрати, обсяги збуту і прибутковості фірм, які співробітничать, у цілому чи стосовно продукції, яка не є предметом спільних розробок, а також будь-які кроки, що обмежують вихід спільно створених новинок на ринок. На додаток до цього необхідний закон про передачу урядової технології, який би регулював відносини державних дослідних лабораторій і приватних фірм: лабораторії одержали б право продавати у приватні руки ліцензії на створення цими лабораторіями технічних нововведень з наданням ліцензіатові виключного права використання винаходу. До цього при укладанні подібних угод усі права збереглися б за державою, і вона вільна була б продати чи надати таку саму ліцензію будь-якому іншому покупцеві. Крім того, закон має передбачати пряме заохочення авторів винаходу — державних службовців. Їм має виплачуватися певна частка грошей, що відраховується лабораторії фірмою, яка використовує ліцензії.

Аналіз об'єктивного стану речей у галузі державного управління інноваційним розвитком дає підстави дійти висновку про те, що на сьогодні в галузі формування нової моделі інноваційного розвитку економіки України перед органами державного управління постають такі завдання, як: створення привабливого інвестиційного клімату для залучення інвестицій у базові галузі національної економіки [5, 12]; забезпечення системного впровадження у виробничий процес інновацій та основоположних принципів інноваційної діяльності; розв'язання проблем економічного розвитку окремих регіонів;

розширення співпраці науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів з органами державної влади і підприємствами усіх форм власності на засадах державно-приватного партнерства; вдосконалення і розширення існуючої інноваційної інфраструктури; створення організаційно-правових засад переходу суб'єктів господарювання на інноваційну модель техніко-економічного розвитку; забезпечення економічного зростання держави і розв'язання соціальних проблем [6, 37]; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та показників рівня добробуту населення. Їх розв'язання прямо залежить від процесу подальшого реформування національного законодавства у цій сфері, яке повинно мати на меті сприяння підвищенню високотехнологічності виробництва, запровадження трансферу новітніх технологій, зростання конкурентоспроможності вітчизняних товарів та послуг на зовнішніх ринках тощо. З цього погляду, можна обґрунтовано стверджувати, що перед вітчизняним законодавцем постали завдання, які можна сформулювати таким чином: нормативно закріпити перехід економіки України на інноваційну модель розвитку; забезпечити системне впровадження новітніх технологій у виробничий процес [7, 38–39]; підвищити продуктивність національного виробництва і створити привабливі інвестиційні умови для зарубіжних інвесторів; усунути диспропорції регіонального та галузевого економічного розвитку; запровадити ефективну систему венчурного фінансування; забезпечити стимулювання комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, які впроваджуються як інновації, та захист прав інтелектуальної власності осіб, що їх створили; вдосконалити інноваційну інфраструктуру та правовий режим здійснення інноваційної діяльності; забезпечити захист вітчизняних виробників та їх конкурентоспроможність на зовнішніх ринках; забезпечити стабільність національної економіки та приріст валового внутрішнього продукту; підвищити добробут громадян та стан їх соціальної захищеності.

Наразі реалізація державної політики певедення економіки України на інноваційну

модель розвитку відбувається на основі державних цільових програм, що розробляються та затверджуються у порядку, встановленому Законом України “Про державні цільові програми”. Ці програми можуть встановлювати такі форми реалізації державного впливу на модернізацію економіки на засадах інноваційної моделі розвитку: створення організаційно-правових засад переходу суб'єктів господарювання на інноваційну модель техніко-економічного розвитку; розробка та впровадження державних, галузевих і регіональних цільових програм; підтримка вітчизняних виробництв, орієнтованих на застосування інноваційних технологій, шляхом повного або часткового фінансування інноваційних проектів, створення державних спеціалізованих установ кредитування та страхування у сфері впровадження інновацій; забезпечення діяльності державних установ венчурного фінансування шляхом оптимізації цільового використання бюджетних та позабюджетних видатків на фінансування науки, залучення інших джерел фінансування, зокрема, коштів фізичних осіб; встановлення пільгових податкових умов здійснення інноваційної діяльності; створення територій пріоритетного розвитку або спеціальних економічних зон з особливими режимами здійснення інноваційної діяльності на основі залучення інвестицій; запровадження правових механізмів недержавної фінансової підтримки суб'єктів інноваційної інфраструктури, зокрема, шляхом створення венчурних та інших фондів; встановлення спеціальних митних режимів для суб'єктів інноваційної діяльності, що здійснюють експорт високотехнологічної продукції власного виробництва; забезпечення організаційних та правових засад інтеграції науки та виробництва у межах інноваційної економіки; сприяння державно-приватному партнерству у сфері підготовки та підвищення кваліфікації працівників у закладах професійно-технічної та вищої освіти; інші, не заборонені законом форми діяльності, що відповідають цілям та принципам модернізації економіки на основі переходу на інноваційну модель розвитку. Водночас, слід зазначити, що пряма держав-

на підтримка суб'єктів інноваційної діяльності державної форми власності у вигляді надання пільг та преференцій, кредитування, страхування надається тільки на період здійснення ними такої діяльності за критеріями, що визначаються Кабінетом Міністрів України, та на строк не більше десяти років від дати початку реалізації інноваційних проєктів. Пряма державна підтримка інноваційної діяльності підприємств, установ, організацій недержавної форми власності здійснюється на засадах державно-приватного партнерства.

Також, відповідно до чинного законодавства, держава здійснює підтримку інноваційної економіки регіонів шляхом: 1) визначення регіональних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності та їх узгодження з державною стратегією розвитку інноваційної економіки; 2) забезпечення розробки і впровадження програм інноваційного розвитку регіонів; 3) розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері здійснення інноваційної діяльності щодо розпорядження фінансовими ресурсами територіальної громади шляхом залучення коштів інвесторів для реалізації регіональних інноваційних проєктів; 4) виділення цільових субвенцій місцевим бюджетам для реалізації регіональних програм.

Водночас, говорячи про розвиток нормативно-правових основ інноваційної діяльності в Україні, не можна не звернути увагу на ті істотні проблеми, які наразі наявні у сфері венчурної діяльності. Відомо, що в Україні ще з радянських часів фундаментальні і прикладні дослідження традиційно фінансуються в основному за рахунок бюджетних джерел. Однак можливостей бюджету катастрофічно не вистачає — щорічне фінансування наукової і науково-технічної діяльності протягом останніх 5-ти років не перевищує 0,6 % ВВП при визначеній законодавством нормі в 1,7 % ВВП. Питома вага програмно-цільового фінансування наукових досліджень становить близько 10 % від загальних витрат на науку при законодавчо встановленій нормі у 30 %. Фінансування за рахунок інших джерел також є недостатнім. Фінансово-кредитні установи (насамперед

банки) дуже неохоче фінансують наукові дослідження, вимагаючи додаткових гарантій повернення коштів і закладаючи в процентну ставку великі ризики, пов'язані з тим, що, як правило, з 10-ти здійснюваних досліджень лише 2–3 приносять комерційний дохід. Більшість промислових підприємств також неохоче виділяють обмежені власні ресурси у здійснення інноваційної діяльності, віддаючи перевагу фінансуванню налагодженого випуску традиційної продукції. Світовий досвід переконує, що найбільш поширеним і успішним механізмом надання підтримки науково-дослідної діяльності є венчурне фінансування.

У загальноприйнятому сенсі венчурні інвестори вкладають свої гроші в статутний капітал невеликих технологічно орієнтованих компаній, що мають перспективні для подальшої комерціалізації напрацювання, або надають їм кошти у вигляді середньострокового інвестиційного кредиту без будь-якого забезпечення. Після того як профінансовані фірми виходять на траєкторію стійкого розвитку і закріплюються на ринку, їхня вартість багаторазово збільшується. За рахунок цього інвестори можуть реалізувати свій пакет акцій за ціною, що значно перевершує первісне вкладення. Таким чином, ризик, пов'язаний з венчурними інвестиціями, виправдується, якщо компанія в період, коли інвестор виступає як співвласник і партнер, доводить свою життєздатність, й інвестор на “виході” (через 3–5 років) може одержати непогану винагороду. На нинішньому етапі підтримка венчурних інвесторів не обмежується тільки наданням коштів. Вони зацікавлені в успішному розвитку своїх профінансованих дослідницьких компаній і тому надають їм сприяння в управлінні; допомагають у проведенні маркетингових заходів з метою домогтися більш ефективного виходу товарів на ринок тощо. Піонерами й лідерами венчурної діяльності є США. У Сполучених Штатах, на частку яких припадає понад три чверті усього світового обсягу венчурного капіталу, місцеві фірми вклали у венчурні фонди понад 170 млрд доларів. За даними видання *Venture Economics*, у 2006–2011 рр. ці фонди забезпе-

чили інвесторам внутрішню норму прибутку в 70–100 % — і це незважаючи на високі інвестиційні ризики та велику кількість невдач при створенні й розвитку нових компаній. Середні світові показники річного прибутку венчурних фондів становлять 20–25 %, що значно перевищує показники банківської прибутковості. При цьому значну частину прибутку венчурні структури одержують за рахунок дуже високого рівня менеджменту.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, важливим кроком у законодавчому забезпеченні державного управління інноваціями в Україні має стати чітке нормативне закріплення поняття пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, які можуть бути охарактеризовані як науково й економічно обґрунтовані та визначені відповідно до законів України напрями провадження інноваційної діяльності, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, створення високотехнологічної конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, надання високоякісних послуг та збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень. По-друге, в організаційному плані доцільно закріпити норму, відповідно до якої пропозиції щодо стратегічних пріоритетних напрямів та їх прогнозно-аналітичне обґрунтування готує центральний орган виконавчої влади у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності та подає до Кабінету Міністрів України. По-третє, наразі перед Україною стоїть завдання створення низки спеціалізованих венчурних

інноваційних фондів і венчурних інноваційних компаній, за рахунок чого вдасться як мінімум у кілька разів збільшити фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень; залучити додаткові інвестиції у наукову сферу; якісно підвищити рівень менеджменту інновацій; сприяти скороченню тривалості циклу комерціалізації технологій і впровадження результатів перспективних досліджень у виробництво; дати новий поштовх розвитку вітчизняної науки.

Література

1. Марцин В. С. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в економіці України // Актуальні проблеми економіки, 2007. — № 5. — С. 47–59.
2. Волков О. І., Денисенко М. П., Гречан А. П. та ін. Інноваційний розвиток промисловості України / За ред. О. І. Волкова, М. П. Денисенка. — К.: КНТ, 2006.
3. Савостенко Т. О., Грицаєнко А. М. Порівняльна характеристика методів державного регулювання інноваційної діяльності в розвинутих країнах світу та в Україні // Економічний вісник Нац. гірничого ун-ту. — Дніпропетровськ: НГУ. — 2005. — № 1 — С. 11–27.
4. Осецький В. Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: Монографія. — К.: IAE УААН, 2003.
5. Герасимчук М. Структура української економіки і стратегія її перебудови // Структурні зміни та інвестиційні пробл. укр. екон. / НАН України. Ін-т екон. / За ред. М. Герасимчука. — К., 1997. — С. 5–13.
6. Біла С. Державне регулювання галузевої структури економіки України // Екон. України. — 2001. — № 5. — С. 30–38.
7. Данько М. Проблеми прогнозування інноваційно-технологічного розвитку економіки // Екон. України. — 2000. — № 5. — С. 35–40.

Обґрунтовано ряд пропозицій щодо реформування органів державної влади з метою забезпечення реалізації державної інноваційної політики.

Обоснован ряд предложений относительно реформирования органов государственной власти с целью обеспечения реализации государственной инновационной политики.

A number of proposals for reform of public authorities to ensure the implementation of innovation policy is justified.

Надійшла 6 березня 2013 р.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКІЙ СИСТЕМІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 113–117

Інтелектуальна власність є важливою економічною цінністю суспільства. Створення належних умов для реалізації та охорони прав інтелектуальної власності є невідкладною необхідністю. Зростанню інтелектуального потенціалу держави повинно максимально сприяти її законодавство. Право на інтелектуальну власність має бути не лише закріплене законами України, а й охоронятися державою.

Забезпечення ефективного розвитку держави може бути досягнуто за рахунок багатьох чинників, серед яких одним з основних є розвиток інтелектуальної власності. Сучасні світові тенденції розвитку суспільства визначаються такими факторами, як результати інтелектуальної діяльності. Для досягнення високого економічного і соціального рівнів та підвищення добробуту різних верств суспільства, пише В. Г. Паламарчук, кожна країна потребує розвиненої та добре налагодженої системи інтелектуальної власності. Наявність у державі сучасної, визнаної на міжнародному рівні системи охорони інтелектуальної власності є необхідним елементом зрілої державності. Створення саме такої системи має особливе значення для України — країни зі значним науково-технічним та інтелектуальним потенціалом [7, 3]. Справді, у сучасній Україні створені нові конкурентоспроможні ресурсозберігаючі технології, розроблено високотехнологічні процеси, впровадження яких у виробництво могло б принести значний економічний ефект. Світовий рівень мають фундаментальні результати досліджень з математики, теорії побудови нових інтелектуальних інформаційних технологій, розроблення принципів розумної поведінки кібернетичних пристроїв. Серед останніх досягнень слід згадати досліджен-

ня українських фізиків із проблем ядерного магнетизму, у галузі матеріалознавства та молекулярної фізіології. Тому в державі необхідно створити такі умови, за яких вона змогла б стати безпосереднім замовником та організатором досліджень і розробок на найсучасніших напрямках науково-технічного прогресу. Тобто прогрес в Україні в подальшому залежатиме від розвитку інтелектуальної діяльності, науки та освіти.

Проте, до проблем інтелектуальної власності зверталися здебільшого фахівці з цивільного права, такі як: О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, О. М. Мельник, С. М. Клейменова, І. Р. Калаур, В. Г. Олюха, О. С. Кравченко, О. М. Пастухов, С. А. Дзіс, Є. В. Петров, О. М. Боярчук, Н. Е. Яркіна та ін. Представники науки адміністративного права і процесу також вивчали проблеми інтелектуальної власності, наприклад Г. В. Корчевний та Н. П. Дригаль. Фахівці з теорії та історії держави і права здебільшого зосереджували увагу на понятті, ознаках та властивостях договору, місці нормативно-правового договору в системі джерел сучасного права, а криміналісти, у свою чергу, розглядали об'єкт, суб'єкт, суб'єктивний та об'єктивний бік незаконного використання інтелектуальної власності.

Проблемам правового регулювання господарсько-договірних відносин в Україні

присвячена праця О. А. Беяневича “Господарський договір та способи його укладання”. Проте, навчальна література з господарського права, в основному, не містить жодної інформації щодо інтелектуальної власності, наприклад, це підручники з “Господарського права” О. М. Віника, В. С. Щербини та Л. А. Жука. До того ж, автори наукової та навчальної літератури з інтелектуальної власності здебільшого є представниками науки цивільного права. Тому помітних зрушень у вдосконаленні господарсько-правового регулювання інтелектуальної діяльності в Україні немає. Навпаки, це призвело до зменшення кількості підприємств, які використовують об’єкти промислової власності, скорочення числа зареєстрованих винахідників і раціоналізаторів, істотного зниження надходження заявок на об’єкти промислової власності. Нині становище з охороною прав інтелектуальної власності викликає занепокоєння. У чинному законодавстві міститься чимало неузгоджених положень та прогалін, нечітко сформульованих норм. Крім того, в Україні приймаються закони із запізненням, та й науково-теоретичні дослідження не встигають за розвитком інтелектуальної діяльності у господарській сфері. Наведені фактори свідчать про досить серйозні недоліки в чинному законодавстві, відсутність теоретичного підґрунтя, а отже виникає необхідність удосконалення теоретико-правового забезпечення інтелектуальної діяльності в господарській системі розвитку України. Отже, ця проблема є актуальною та потребує детального дослідження, особливо нині — в період зміни системи адміністративно-правового управління на принципово новий вид державного впливу на господарську діяльність.

Конституція України [4] проголошує право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості та гарантує громадянам свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв’язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Вона визначає принципові засади охорони права інтелектуальної власності. А саме,

кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, у тому числі і права інтелектуальної власності. Крім того, Конституція України проголошує право на захист прав і свобод людини. Кожному гарантується право оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, у тому числі щодо прав і свобод творців інтелектуальної власності. Проте, проблема охорони права інтелектуальної власності не вирішується національним законодавством. Слід враховувати існування універсальних стандартів, що виражені у міжнародних конвенціях та вимогах співтовариства. Як зазначає С. Бондаренко, у більшості випадків міжнародні системи захисту прав інтелектуальної власності спираються на принцип попереднього використання всіх можливих національних засобів забезпечення прав людини, як необхідної умови включення чи застосування міжнародних регулятивних, контрольних та судових механізмів і процедур [1, 3]. Навіть при тому, пише В. Паламарчук, що міжнародне регулювання рано чи пізно сприймається національними правовими системами, воно все-таки має субсидіарний характер і застосовується як орієнтир при здійсненні правового регулювання національним законодавством із урахуванням реалій економіки, національних традицій, у тому числі, і традицій національної школи права [7, 3]. Отже право на інтелектуальну власність має бути закріплено законами України та охороняти як саме право інтелектуальної власності, так і права власників результатів інтелектуальної діяльності, чи їх законних користувачів.

Конституційні засади прав і свобод людини і громадянина лягли в основу чинного Господарського кодексу України (далі ГКУ) в частині, що стосується права інтелектуальної власності [2]. Проте, ГКУ не містить поняття інтелектуальної власності, його правове ви-

значення передбачено у Цивільному Кодексі України (далі ЦКУ). Згідно зі ст. 418 ЦКУ право інтелектуальної власності — це право особи на результати інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом [10]. На жаль, визначення змісту поняття “інтелектуальна власність” міжнародним законодавством не здійснено. Крім того, у навчально-наукових виданнях не міститься визначення інтелектуальної власності. Автори здебільшого не пропонують власного визначення, або ж відсилають до ЦКУ. Тому в підручнику “Право інтелектуальної власності” інтелектуальна власність визначається як частина цивільного права [8, 9]. Проте, регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності є складовою господарського права, що зумовлено необхідністю дослідження проблем раціонального використання інтелектуального потенціалу в господарській системі розвитку України також фахівцями з господарського права. Оскільки інтелектуальна власність підвищує ефективність господарської діяльності як господарюючих суб'єктів, так і держави в цілому, тому науковці повинні активно вишукувати та створювати належне теоретичне підґрунтя для реалізації права інтелектуальної власності в господарській діяльності.

На сьогодні у науці господарського права існує проблема встановлення природи прав, що виникають із факту створення результатів інтелектуальної діяльності. Так, Р. Б. Шишка вважає, що особисті немайнові права не можуть бути віднесені до права інтелектуальної власності. Вони є невідчужуваними і такими, що не підлягають передачі. Отже, право інтелектуальної власності становлять лише майнові права [11, 55–58]. Права на результати інтелектуальної діяльності, згідно з чинним законодавством, належать авторам чи особам, або особам, які успадкували ці права, чи тим, яким автори ці права уступили. Але при цьому, як правильно звертає увагу В. Г. Корчевний [5, 42], держава все-таки зберігає за собою право на примусове відчуження майнових прав у передбачених законом випадках і формах.

Право інтелектуальної власності, відповідно до ЦКУ [10], становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається ЦКУ та іншим законом. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом. Отже лише майнові права є обігоздатними, а особисті немайнові — ні.

Відзначимо, що за цієї умови виокремлено такі напрями визначення природи прав інтелектуальної власності: концепція інтелектуальної власності, що ґрунтується на віднесенні майнових і немайнових прав до речових; теорія особистості, що ґрунтується на віднесенні згаданих прав до особистих; теорія інтелектуальних прав, що виходить із віднесення авторських та патентних прав до прав особливого роду, які перебувають поза межами класичного поділу цивільних прав на речові, зобов'язальні та особові; теорія виключних прав, що ґрунтується на ідеї прав автора як виключно суб'єктивних, що дають йому можливість використовувати будь-яким, не забороненим законом способом результат інтелектуальної діяльності. Вони розглядаються у тісному зв'язку із специфічними особовими немайновими правами. На сьогодні у чинному законодавстві України ця концепція є пріоритетною. Кожна із відомих концепцій права інтелектуальної власності містить в собі об'єкт правової охорони, особливості правового статусу суб'єктів, межі, форми і способи втручання держави в особі уповноважених органів у діяльність суб'єктів господарської діяльності у сфері права інтелектуальної власності.

Загальне спрямування змін та доповнень до чинного законодавства чи прийняття нових нормативних актів залежить від прийнятої концепції права інтелектуальної власності. Саме концептуальний підхід до визначення природи цього права, об'єктів його правової охорони, прав та юридичних обов'язків суб'єктів зазначених праввідно-

син підвищить ефективність механізму їх правового регулювання [3, 22], а отже підвищить значення інтелектуальної власності у господарській системі розвитку України.

Завданням інтелектуальної діяльності є формування поваги до її історії, культури, мови, народних звичаїв, де основними цінностями мають бути права і свободи людини, висока особиста та суспільна культура. Витвори інтелектуальної діяльності створюються людьми з широким світоглядом. Тому, інтелектуальною діяльністю займаються передусім високоосвічені люди. Інтелектуальний потенціал, наука, високі технології справляють визначальний вплив на розвиток господарської системи сучасної держави. Справді, як правильно зазначає О. М. Мельник, теза про пріоритетність цього виду суспільно корисної діяльності в сучасних умовах не може бути спростована. ХХІ ст. — це століття інтелектуальної діяльності, рівень якого забезпечить науково-технологічний стан суспільного виробництва та інших видів суспільно корисної діяльності. Саме розвиток інтелектуальної, творчої діяльності зумовлюватиме стратегію і тактику соціально-економічного розвитку України. Масштаби творчої діяльності визначатимуть не тільки рівень добробуту народу України, а й передусім її політичну та економічну незалежність, її суверенітет і територіальну цілісність, безпеку й авторитет держави на міжнародному рівні та інші параметри престижу і процвітання держави [6, 12]. Наявний науково-технічний і творчий потенціал України дає їй можливість посісти у світі належне місце серед країн з високотехнологічним рівнем. Але це може статися за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалинами якого мають бути інтелектуальна, творча діяльність та її результати — інтелектуальна власність. Отже, основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі, утвердження України як високотехнологічної держави [9, 19]. Україна має чимало науково-технічних досягнень, які спроможні приносити вагомні прибутки у господарській

діяльності при раціональній організації їх використання.

Проте, для розвитку інтелектуальної діяльності в Україні необхідно створити надійний механізм захисту прав інтелектуальної власності, ефективну схему фінансування інноваційної діяльності за рахунок оптимального поєднання підприємницького капіталу та державної підтримки, забезпечити стимулювання наукових досліджень і розробок та їх упровадження у виробництво. Крім того, необхідно адаптувати національне законодавство з інтелектуальної власності, узгодити його з нормами міжнародного права, що, у свою чергу, дасть змогу забезпечити виконання міжнародних зобов'язань України у сфері інтелектуальної діяльності. Доцільно створити систему правового регулювання інтелектуальної діяльності з урахуванням світового досвіду та динаміки, в якій перебуває інтелектуальна власність. Законодавство має прийматися в інтересах громадян України, господарюючих суб'єктів, держави в цілому. Потрібно вирішити низку організаційно-правових проблем, які б сприяли розвитку інтелектуальної діяльності у господарській системі розвитку. Наша держава практично повинна створити нове законодавство з інтелектуальної власності, причому в багатьох випадках засноване на міжнародних принципах та стандартах, які раніше в практиці нашої держави не використовувалися. Виходячи з реальних можливостей інтелектуального, творчого потенціалу України, запропоновані напрями мають бути розв'язані якомога швидше, на підґрунті широкого розгортання інтелектуальної діяльності у господарській системі розвитку України.

Література

1. Бондаренко С. Захист авторського права і суміжних прав у національному законодавстві // Інтелектуальна власність, 2001. — № 1. — С. 28–31.
2. Господарський Кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями. — К.: ПАЛІВО-ДА А. В., 2009. — 192 с.
3. Європейський вибір: концептуальні засади стратегічного та соціального розвитку України на 2002–

2011 роки / Послання Президента України до Верховної Ради України // Уряд. кур'єр. — 2002. — № 100.

4. Конституція України // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 142.

5. Корчевний Г. В. Адміністративна відповідальність за порушення авторських та суміжних прав // Дис. канд. юрид. наук. — Одес. Нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — О., 2002. — 178 с.

6. Мельник О. М. Цивільно-правова охорона інтелектуальної власності в Україні.: Автореф. дис. д-р юрид. наук. — К.: Нац. Акад. упр. України, 2004. — 37 с.

7. Паламарчук В. Інтелектуальна власність у правовому вимірі // Інтелектуальна власність. — 2001. — № 1–2. — С. 3.

8. Підпригора О. А. Право інтелектуальної власності: Підруч. / О. Б. Бутнік-Сіверський, П. П. Крайнев, О. М. Мельник та ін., за заг. ред. О. А. Підпригори. — К.: Концерн “Вид. дім”. — 2004. — 672 с.

9. Послання Президента України до Верховної Ради. Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки. — К.: Інформ.-вид. центр Держкомстату України. — 2002. — 74 с.

10. Цивільний кодекс України // ВВР України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.

11. Шишка Р. Б. Право інтелектуальної власності: погляд на проблему // Право України. — 1999. — № 1. — С. 55–58.

В Україні необхідно вирішити низку організаційно-правових проблем, які мають сприяти захисту прав інтелектуальної власності у господарських відносинах. Держава повинна створити практично нове законодавство з інтелектуальної власності, оскільки в багатьох випадках у підвалини законодавства мають бути закладені саме ті міжнародні принципи та стандарти, які раніше в національній юридичній практиці не застосовувалися.

В Украине необходимо решить ряд организационно-правовых проблем, которые должны способствовать защите прав интеллектуальной собственности в хозяйственных отношениях. Государство должно создать практически новое законодательство в области интеллектуальной собственности, поскольку во многих случаях в основу законодательства должны быть заложены именно те международные принципы и стандарты, которые ранее в национальной юридической практике не применялись.

In Ukraine it is necessary to solve a number of organizational and legal problems that should contribute to the protection of intellectual property in economic relations. The state should create a virtually new legislation on intellectual property, since in many cases the foundations of legislation must be laid with those international principles and standards that earlier in the national practice of law is not applied.

Надійшла 19 березня 2013 р.

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГ НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 2(37), с. 118–123

Розглянуто питання застосування права на конституційну скаргу як елемент забезпечення функціонування системи стримування і противаг при реалізації принципу розподілу влади в Республіці Польща. Проведено аналіз актуальності впровадження інституту конституційної скарги в Україні, зокрема, з урахуванням польського досвіду.

Теорія розподілу влади, можливо, є найбільш масштабною та популярною доктриною, в межах якої розглядаються питання, присвячені взаємодії влади, суспільства в цілому та окремих його членів. Ключовою ідеєю теорії розподілу влади є створення і функціонування в демократичній державі збалансованої системи влади, яка б не могла перетворитися на владу авторитарну (тоталітарну). “Фундаментом демократичної правової держави є поділ влади і рівновага законодавчої, виконавчої і судової влади, які виникли внаслідок цього” [11]. Система стримування і противаг відіграє ключову роль у досягненні збалансованості системи розподілу влади, оскільки дає змогу реагувати на відхилення в системі на відновлення її рівноваги. “Рівновага влади означає, що жодна з влад немає переваги над іншими, що кожна влада залишається під контролем і не має всемогутнього характеру” [11]. Система стримування і противаг має такий розподіл повноважень між цими гілками: з одного боку, реалізує завдання, які стоять перед ними, а з другого, дає можливість вливати одна на одну з метою відновлення повноважень у разі їх порушення будь-якою гілкою влади. Судова влада, а особливо судова влада у сфері конституційної юрисдикції, є ключо-

вим елементом системи стримування і противаг.

У свою чергу, поділ влади скерований на забезпечення демократії у широкому її розумінні, тобто суспільного устрою, який гарантує, зокрема, реалізацію конституційних прав і свобод особи. Виходячи з цього, видається, що особа повинна також мати можливість впливати на відновлення рівноваги в балансі влад, якщо його порушення призводить, зокрема, до порушення прав і свобод особи.

Розподіл влади та застосування системи стримування та противаг у сучасному світі притаманні більшості держав світу, особливо якщо ми говоримо про демократичні держави. Не є винятком як Україна, так і Республіка Польща, конституції яких передбачають розподіл влади як основи державного устрою. “Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову” (ч. 1 ст. 6 Конституції України) [6]. “Устрій Республіки Польща спирається на поділі і рівновазі законодавчої влади, виконавчої влади і судової влади” (ч. 1 ст. 10 Конституції Республіки Польща) [5]. Рівновага влад, передбачена польською конституцією, є одним з головних елементів системи стримування і противаг, а саме є бажаним результатом реалізації системи. Од-

ним з головних елементів системи стримування і протига є повноваження (компетенція), яка належать кожній з гілок влади, а також засоби, за допомогою яких ці повноваження можуть бути ефективно реалізовані. Варто зазначити, що повноваження Конституційного Трибуналу Республіки Польща (далі Конституційний Трибунал РП) передбачають, зокрема, розгляд конституційної скарги, яка, на наш погляд, і є одним з інструментів безпосереднього впливу особи на відновлення балансу в системі стримування і протига.

Системі стримування та протига у різноманітних її аспектах в Україні присвячено праці М. І. Козюбри, О. М. Мироненка, Л. М. Силенка, Ю. М. Тодики. Окреме місце в працях А. О. Селіванова, В. Є. Скоморохи, В. М. Шаповала, П. Б. Євграфова присвячене місцю і ролі Конституційного Суду в системі стримування і протига та, зокрема, питанням застосування інституту конституційної скарги. Безпосередньо розгляду інституту конституційної скарги присвячені праці М. М. Гульгай, В. В. Радзівської, І. О. Бакірової, П. О. Доброумова. У Польщі питанням поділу влади та системі стримування і протига, як її одного з ключових елементів, присвячені праці А. Волека, М. Домагали, Г. Куца, Р. Малайного, З. Ставровського. У свою чергу, питання місця й ролі органу конституційної юрисдикції у цій системі присвячені праці Б. Банашака, Л. Гарлицького, П. Сарнецького. Конституційна скарга є предметом дослідження Р. Яворського, А. Цоля та ін.

Враховуючи той факт, що, з одного боку, Україна та Польща пройшли протягом останніх десятиліть схожий шлях державотворення від командно-адміністративної та авторитарно-тоталітарної соціалістичної держави до держави, де принцип розподілу влади та демократичні цінності проголошені як мета суспільного розвитку, а з другого боку, вони по-різному закріплювали та реалізовували, зокрема, принцип розподілу влади та систему стримування та протига, проведення порівняльного аналізу закріплення та реалізації цієї системи на прикладі дослідження повноважень органів конституційної юрис-

дикції у частині реалізації прав громадян на конституційну скаргу обох країн видається цікавим з наукової точки зору.

Взагалі питання про впровадження в Україні інституту конституційної скарги ставилося неодноразово. Однак, як вказує суддя Конституційного Суду України М. М. Гульгай: “Не буде перебільшенням сказати, що з моменту відомого діалогу між А. Селівановим і П. Євграфовим, якому авторитетними вченими було визначено завдання наукового аналізу і наступного з цим законодавчого закріплення інституту конституційної скарги в Україні, юридична наука майже не просунулася далі у вирішенні згаданих питань” [2]. Варто нагадати, що згаданий діалог з’явився ще в 2003 р. [10]. Професор А. О. Селіванов правильно звертає увагу, що “обсяг конституційних прав кожного члена суспільства свідчить про розвиненість демократичного ладу, але без гарантій їх повного захисту вони залишаються декларацією і в реальному житті часто не дотримуються” [9, 202]. Однією з таких гарантій є інститут конституційної скарги, який існує в багатьох країнах Європи, зокрема в Республіці Польща. Екс-Голова Конституційного Трибуналу РП професор Анджей Цоль пише, що “конституційна скарга повинна слугувати захисту гарантованих конституцією свобод і прав... Сама конституційна скарга слугує ... винятку з законодавства ... норми, що суперечить конституції” [11]. У зв’язку з діяльністю в Україні Конституційної асамблеї та обговоренням питань щодо внесення змін до чинної Конституції України питання впровадження інституту конституційної скарги також стало на порядку денному. Необхідність конституційного унормування положення про право на конституційну скаргу відзначає також М. В. Оніщук, наголошуючи, що “вдосконалення системи стримувань, протига і балансів набуває в доктрині конституційної побудови особливого значення як об’єктивна потреба з огляду на політичну незавершеність і недостатню зрілість української демократії, відсутність прямих кореляцій між інтересами громадян, нації, держави та корпоративними цінностями і завданнями полі-

тичних партій, слабкий вплив громадянського суспільства на владні інституції” [7].

Таким чином, необхідність вивчення питання можливості запровадження інституту конституційної скарги в Україні не повинна викликати сумнівів. Як відомо, одним із наукових методів вивчення питання є порівняльний метод, який передбачає вивчення і використання зарубіжного досвіду. Слід зазначити, що в Україні недостатньо використовується аналіз зарубіжного досвіду у сфері впровадження і функціонування конституційної скарги, на що слушно вказує суддя Конституційного Суду України М. М. Гультай [2].

Як вже зазначалося вище, звернення до зарубіжного досвіду, зокрема до польського, може стати в нагоді при подальшому вивченні та розробці пропозицій щодо можливості впровадження інституту конституційної скарги в Україні.

Як зазначає польський учений Радослав Яворський: “Польська модель конституційної скарги визнається механізмом (засобом) захисту конституційних прав і свобод” [3]. У Конституції Республіки Польща від 1997 р. інститут конституційної скарги введено до двох розділів: “Свободи, права і обов’язки людини і громадянина” (ст. 79) та “Суди і трибунали” (ст. 188 п. 5). Завдяки цьому польський законодавець прямо пов’язав інститут конституційної скарги з правами та свободами особи та механізмом (засобом) захисту цих прав і свобод. Таким чином, конституційна скарга є спеціальним юридичним засобом, який дозволяє особі звернутися до органу конституційної юрисдикції з метою захисту його порушених прав і свобод. Конституційна скарга дозволяє “звернутися до конституційного суду для верифікації остаточних рішень публічної влади, якщо ці рішення порушують гарантовані конституцією права або свободи скажника” [1, 367].

Згідно з ч. 1 ст. 79 Конституції Республіки Польща суб’єктом конституційної скарги може бути кожна особа, чиї конституційні права і свободи були порушені. Таким чином, сформульовано три матеріальні передумови скарги — особистий інтерес, правовий інте-

рес та реальний інтерес. Це означає, що особа, яка звертається з конституційною скаргою, повинна підтвердити (довести), що: 1) порушення конституційних прав стосується його особи (особистий інтерес); 2) порушення гарантованих йому конституційних прав стосується його правової позиції (правовий інтерес); 3) порушення його прав і свобод вже мало місце (реальний інтерес). Потрібно також звернути увагу, що “різниця між загальною скаргою і конституційною скаргою стосується факту, що ця перша скерована передусім на об’єктивний захист Конституції, а друга стосується конкретних індивідуальних прав, свобод й інтересів особи” [3].

Підставою внесення конституційної скарги є оскарження факту порушення конституційних прав і свобод скажника, тобто не можна вносити конституційної скарги у випадку оскарження порушення прав і свобод, передбачених міжнародними договорами. Щодо порушення конституційних прав і свобод, то це можуть бути будь-які права і свободи, які сформульовані в конституції (ст. 56 Конституції Республіки Польща), за винятком права на притулок або статус біженця (ч. 2 ст. 79 Конституції Республіки Польща).

Право на подання конституційної скарги залежить також від інших умов. Зокрема, порушення прав скажника має наступити внаслідок рішення суду або органів публічної адміністрації. Таке рішення повинно мати остаточний характер, тобто коли були вичерпані всі доступні за законом процедури оскарження рішення. Предметом конституційної скарги може бути тільки неконституційність нормативного акту, на підставі якого було винесене остаточне рішення, яке порушує права скажника. Предметом скарги не може бути саме остаточне рішення, навіть якщо внаслідок неправильного тлумачення закону або іншого нормативного акту таке рішення веде до порушення конституційних прав і свобод. Конституційна скарга може бути подана тільки протягом трьох місяців від моменту вручення скажнику правомочного вироку, остаточного рішення.

Рішення Конституційного Трибуналу РП про визнання неконституційності оскар-

женої норми має правові наслідки для всіх суб'єктів права, а не тільки відносно особи скаржника. Варто згадати, що підставами визнання закону або нормативного акту неконституційними в порядку розгляду конституційної скарги не обов'язково мають бути обставини, які були викладені у скарзі. Конституційний Трибунал РП приймає рішення щодо визнання неконституційності норми на підставі власного аналізу і не є зв'язаний аргументами скаржника. Конституція РП і закон не передбачають прямо наслідків визнання закону або нормативного акту неконституційним с точки зору порушеного права особи скаржника. Але скаржник може вимагати відновлення провадження в загальному порядку і таким чином відновити свої порушені конституційні права і свободи. Водночас найбільшою цінністю конституційної скарги є те, що 1) вона дає змогу прийняти рішення щодо визнання неконституційним закону або іншого нормативного акту, який порушує конституційні права і свободи необмеженого кола осіб; 2) дозволяє захистити права і свободи у випадку, коли інші гілки влади в цілому та органи, які їх представляють, зокрема, усунулися від такого захисту, або напругу стали причиною порушень.

Як відзначає Анджей Цоль: "Таким чином, конституційна скарга є належною до громадянина формою дбання про стан правопорядку, є доказом спрямування польської конституційної системи на побудову громадянського суспільства... Інститут конституційної скарги показує, що законодавець перебуває під контролем тих, для кого приймає закони. Якщо ці закони порушують свободи, що охороняються конституцією, то кожен, а не тільки публічні органи, може привести до перевірки Конституційним Трибуналом того, чи не порушив парламент конституції. Тобто, Конституція не є, як це мало місце в комуністичній системі, політичною декларацією суто ідеологічного значення, але зібранням фундаментальних принципів і правил, які містять гарантію природних для людини прав і свобод" [11].

Стосовно України, то неправильним було б сказати, що громадяни України позбавле-

ні можливості безпосереднього звернення до Конституційного Суду України, але таке конституційне звернення можливе тільки з клопотанням про офіційне тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 42 Закону Про Конституційний Суд України). Наслідком такого рішення, на жаль, не може бути визнання закону або іншого нормативного акту неконституційним, навіть якщо під час розгляду конституційного звернення Конституційний Суд міг би дійти такого висновку, адже суд не може ставити питання щодо конституційності законів самостійно, з власної ініціативи. І це правильно, оскільки також було б порушенням балансу при реалізації розподілу влад у державі.

На відсутність в Україні у фізичної особи права безпосереднього звернення до Конституційного Суду України звертають увагу багато вчених та практиків. Так, професор А. О. Селіванов пише, що він "не може пояснити конституційний алогізм, чому за наявності в судовій системі України Конституційного Суду фізична особа не може звернутися до нього в разі порушення її прав конкретним законом держави і таким чином захистити свої конституційні права, якщо вони обмежені, звужені за змістом та обсягом відносно наявних і гарантованих Конституцією України" [9, 203–204]. На відсутність такого права звертає увагу також відомий українець, суддя Федерального Суду Претензій США Богдан Футей [10, 203].

Підбиваючи підсумок, необхідно ще раз підкреслити, що інститут конституційної скарги є істотним елементом, який забезпечує ефективне функціонування системи стримувань і противаг у демократичній системі поділу влади. Його значення важко переоцінити, оскільки він забезпечує можливість безпосереднього впливу на реалізацію розподілу влади шляхом відновлення її рівноваги. Мається на увазі безпосередній вплив джерела влади, тобто суспільства, народу, громадян в особі окремих їх представників або груп чи об'єднань (оскільки конституційну скаргу може подати не тільки фізична, а й юридич-

на особа, метою якої, зокрема, є об'єднання громадян з певними намірами). Адже теорія розподілу влади саме і ґрунтується на тому, що джерелом влади є народ. У практиці знайдеться небагато механізмів, які б давали можливість громадянам, які не є представниками гілки влади, впливати на реалізацію принципу розподілу влади і системи стримування та противаг одразу, або відносно одразу, після порушень реалізації цього принципу. Мається на увазі, що на відміну від інших інструментів прямої або опосередкованої демократії, таких як, наприклад, вибори, які відбуваються з певною періодичністю і тільки опосередковано пов'язані з реалізацією принципу розподілу влади шляхом оцінки його реалізації через обрання законодавчої влади, інститут конституційної скарги дозволяє це робити відразу, незалежно від настання строку реалізації конституційного права, наприклад, на вибори.

Важливим є також те, що інститут конституційної скарги реалізується через судову владу, оскільки, згідно з влучним визначенням судді Конституційного Суду України у відставці професора М. І. Козюбри: "Реальний поділ влади ... досягається за рахунок посилення судової влади не лише як головного гаранта прав і свобод людини, а й інституту, що відіграє системоутворюючу роль у механізмі "стримувань і противаг" [4].

Конституційна скарга повинна стати в Україні складовою системи стримувань і рівноваги з метою реалізації конституційного принципу розподілу влади та захисту громадян як джерела влади від можливих порушень рівноваги та відновлення балансу розподілу влади. "Запровадження інституту конституційної скарги, ... безумовно, підвищить рівень захищеності конституційних прав і свобод людини" [7, 908]. Заслуговує на більш детальне вивчення зарубіжного досвіду реалізації цього інституту та аналіз можливості його застосування в Україні з ура-

хуванням особливостей реалізації принципу розподілу влади в Україні.

Література

1. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne / L. Garlicki // — Warszawa: LIBER, 2011.
2. Гультай М. М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2012/Gultai.pdf
3. Jaworski Radosław. Skarga konstytucyjna w polskim prawie konstytucyjnym. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://g.wieszjak.pl/p/_wspolne/pliki_informnext/136000/skarga_konstytucyjna_w_polskim_prawiekonstytucyjnym_136685.pdf
4. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cai.in.ua/ua/activities/analytics/id/kozjubra-m.i.-verhovenstvo-prava-i-ukrajina-632/>
5. Конституція Республіки Польща. — Dz.U.1997 Nr 78 poz. 483.
6. Конституція України // ВВР України, 1996, № 30. — Ст. 141.
7. Мироненко О. М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика. — К.: Київська правда, 2011. — 912 с.
8. Селіванов А., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності // Право України. — 2003. — № 4.
9. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. — К.: Укр. агентство інформ. та друку Рада, 2009. — 559 с.
10. Футей Б. Становлення правової держави в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2011. — 456 с.
11. Zoll Andrzej. Skarga konstytucyjna. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://new.ap.edu.pl/opencms/export/sites/default/uczelnia_galeria/inauguracje/pliki/1999-2000/Zoll_SKARGA_KONSTYTUCYJNA_WYKxAD_INAUGURUJxCY_ROK_AKADEMICKI_1999.doc+skarga+konstytucyjna&hl=pl&pid=bl&srcid=ADGEESjliL3ldRESbVXIBFAH-PVKclNsi4Kl_rGwKlKPFy3abld_Q92n132SquICt_SO3O9SQ6ODESifsmnE9wjgC_XEY5gU_sHN3v-bUj-piEAAGSju-NWSUZqxo_K5z1j0UNlITCEoZf&sig=AHl-EtbQcd7kR1MSVISA_6hqX5jUfTUgy1SA

Інститут конституційної скарги є істотним елементом у системі стримувань і противаг, що здатний забезпечувати ефективно функціонування демократичній системі поділу влади, можливість безпосереднього

впливу на реалізацію розподілу влади, відновлення її рівноваги шляхом безпосереднього впливу суспільства, народу як джерела влади.

Институт конституционной жалобы является существенным элементом в системе сдерживания и противовесов, который способен обеспечивать эффективное функционирование демократической системе разделения властей, возможность непосредственного влияния на реализацию разделения властей, восстановление ее равновесия путем непосредственного воздействия общества, народа как источника власти.

Constitutional complaint institute is an essential element in the system of checks and balances that can ensure the effective functioning of a democratic system of powers separation, the ability to direct impact on the implementation of separation of powers, restore its balance by direct influence of society, the people as a source of power.

Надійшла 6 березня 2013 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Александров Юрій Валер'янович** — канд. юрид. наук, проф. МАУП, м. Київ — 84
- **Гетьманчук Петро Миколайович** — викладач, Львівський держ. ун-т внутрішніх справ — 54
- **Гольцов Андрій Геннадійович** — канд. геогр. наук, проф. МАУП, м. Київ — 20
- **Дахно Іван Іванович** — д-р екон. наук, проф. МАУП, м. Київ — 5
- **Дідух Ганна Ярославівна** — канд. політ. наук, доц. МАУП, м. Київ — 27
- **Дікарев Олександр Іванович** — канд. політ. наук, доц. МАУП, м. Київ — 32
- **Долженков Олег Олександрович** — д-р політ. наук, доц., проф. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського, м. Одеса — 13
- **Загородній Ігор Вікторович** — докторант, Луганський ін-т МАУП — 61
- **Зарудний Євген Олександрович** — аспірант МАУП, м. Київ — 90
- **Казарінов Юрій Іванович** — канд. техн. наук, доц., Нац. авіаційний ун-т, м. Київ — 42
- **Кравченко Тарас Аркадійович** — докторант МАУП, м. Київ — 103
- **Кшиштоф Пелка** — докторант МАУП, м. Київ — 66
- **Мусаєв Аріз Гюрзалі огли** — докторант МАУП, м. Київ — 108
- **Омельчук Володимир Васильович** — канд. іст. наук, провідний наук. співроб. Нац. Києво-Печерського історико-культурного заповідника, м. Київ — 96
- **Утаві Алі Абдулькареем** — докторант МАУП, м. Київ — 72
- **Чайка Наталя Григорівна** — канд. іст. наук, Нац. авіаційний ун-т, м. Київ — 47
- **Чіка Езе Ніколас** — докторант МАУП, м. Київ — 78
- **Щокін Ростислав Георгійович** — здобувач, МАУП, м. Київ — 113
- **Яценко Ігор Станіславович** — докторант МАУП, м. Київ — 118

Вимоги до статей, що подаються для публікації у виданні “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:

1. Економічні науки і менеджмент.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті – 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали – прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали – повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали – назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (А4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту – 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє – 25 мм, нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, лівє – 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме українською, російською та англійською мовами.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту. Бібліографічні посилання наводяться згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов’язкові.

Разом із друкованою статтею автор має надіслати її електронний варіант електронною поштою на адресу maup@ukr.net. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC для MS Word 97. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад `pic1 10.tif`.

Текст статті та дискета авторів(ам) не повертаються.

До матеріалу автор обов’язково повинен додати контактні дані для зв’язку. Більш докладно про вимоги читайте на сторінці “Наукові праці” сайту МАУП www.maup.com.ua.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 2(37)

Політичні науки

Юридичні науки

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 2(37)

Political sciences

Legal sciences

Відповідальний редактор за випуск *Т. М. Федосенко*

Коректор *Ю. А. Носанчук*

Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 06.06.13. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк. арк. 14,48. Обл.-вид. арк. 10,44. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП «Видавничий дім «Персонал»